

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Hana Matějková

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

Vztah věřících a nevěřících ke smrti
Hana Matějková

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1 ÚVOD	5
2 TEORIE.....	6
2.1 Pojmy.....	6
2.2 Vyrovnávání se smrti.....	8
2.3 Náboženství v ČR.....	10
2.3.1 Vývoj k současnému stavu.....	10
2.3.2 Současný stav.....	13
2.4 Křesťanství a smrt.....	16
2.5 Přístupy ke smrti v minulosti.....	20
2.5.1 Představy o posmrtném životě v lidové kultuře.....	20
2.6 Sekularizace.....	22
2.7 Přístupy ke smrti dnes.....	26
2.7.1 Strach ze smrti.....	29
2.8 Výzkumy víry v posmrtný život.....	31
3 CÍLE VÝZKUMU.....	35
4 VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	36
5 METODOLOGIE.....	36
6 ETICKÉ PROBLÉMY.....	38
7 ANALÝZA.....	38
7.1 RESPONDENTI.....	40

7.2 VYROVNÁVÁNÍ SE SMRTÍ VĚŘÍCÍCH A NEVĚŘÍCÍCH.....	54
7.2.1 PŘEDSTAVY NEVĚŘÍCÍCH.....	54
7.2.2 PŘEDSTAVY VĚŘÍCÍCH.....	55
7.2.3 PŘÍSTUPY KE SMRTI.....	57
8 ZÁVĚR	59
9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	61
10 RESUMÉ	64

1 ÚVOD

Smrt individua je něco, s čím se každá lidská společnost musí vypořádat. Tento problém býval obvykle řešen skrze náboženství či víru dané společnosti odkazem na život po smrti. Některé dnešní pozdně moderní¹ společnosti, mezi něž patří i Česká republika, jsou však charakteristické tím, že v nich narostl počet nevěřících, jak naznačují mezinárodní sociologické výzkumy (např. ISSP). Dnešní věda zdůrazňuje na rozdíl od náboženství konečnost bytí. Zároveň někteří autoři (P. Ariès, G. Gorer, E. Kübler-Rossová nebo N. Elias) upozorňují na to, že moderní společnost se vyznačuje chorobným strachem ze smrti, a proto ji vytěsňuje a ze smrti se v moderní společnosti stalo tabu. Je tedy na místě položit si otázku, jak dnes lidé v České republice přistupují ke smrti. Co pomáhá nevěřícímu vyrovnat se s lidskou smrtelností? A jakým způsobem se s tím dnes vypořádává věřící?

V této práci se budu věnovat tématu vyrovnávání se s myšlenkou smrtelnosti u mladých jedinců s a bez víry v mém okolí. Zajímá mě, jaké mechanismy používají ti, kteří se hlásí, a naopak nehlásí k náboženství, aby se vypořádali s konečností lidského života. Zaměřím se na podoby víry v posmrtný život a u věřících dále na konzistenci víry konkrétního jedince s oficiální církevní doktrínou. Chci zjistit, zda a jak víra daného člověka ovlivňuje jeho postoj ke smrti. Vycházet přitom budu z předpokladu, že Česká republika patří mezi země s největším poměrem nevěřících (např. ISSP 2008), což by mohlo mít dopad i na vztah obyvatel ke smrti. Toto téma je významné také v kontextu toho, že česká společnost „stárne“ (např. Rabušic 1995, Přidalová 1998).

¹ Používám pojem pozdně moderní, nikoli postmoderní, jelikož se přikláním k těm autorům, kteří dnešní dobu považují za pokračování moderny (viz „Tekutá modernita“ Zigmunda Baumana, Ulrich Beck a jeho „Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně“, Anthony Giddens s „Důsledky modernity“).

Zajímá mě, jaké jsou představy mladých věřících (v tomto případě křesťanů) a nevěřících o posmrtném životě. Kvantitativních výzkumů na toto téma existuje řada (ISSP 1998 a 2008, Spiritualita a mládež, ISRI, Nešporová 2009), chci je tak doplnit i o kvalitativní rozměr, navíc v mojí generaci (20-30 let). Zajímá mě nejen fakt, v co mladí lidé věří, ale i to, jak se k daným představám dostali, jaký byl vliv rodiny a dalších faktorů. Důležité je zjištění, jak se vypořádávali se smrtí blízké osoby a jak se staví ke své vlastní smrti.

V této práci začnu nejprve vysvětlením pojmů, dále představím náboženské názory na posmrtnou existenci. Dále shrnu vývoj a stav náboženství a víry v posmrtný život v české společnosti. Zaměřím se na křesťanství, které hrálo v české společnosti významnou roli a zabývám se také tím, jak vypadaly představy o tom, co se děje po smrti, v lidové kultuře. Představím minulé i dnešní přístupy ke smrti, dotknu se tématu sekularizace a strachu ze smrti. Pak zmíním některé výzkumy na tato témata. Navážu svým kvalitativním výzkumem. Z dat o počtu věřících různých náboženství jsem si vybrala nejpočetnější skupinu, kterou tvoří křesťané, a provedla jsem polostrukturované rozhovory s jejími zástupci a také s nevěřícími, jelikož těch je v české společnosti většina (60 %). Práci zakončím analýzou rozhovorů a odpověďmi na výchozí otázky po vztahu věřících (křesťanů) a nevěřících ke smrti a vypořádávání se se smrtí.

2 TEORIE

2.1 Pojmy

Jako jiné termíny v sociologii, i termín „náboženství“ nemá jednotnou definici. Věřící za pravé náboženství může považovat jen své vlastní či blízké konfese. Náboženství nemusí být ani vztahem k bohu či bohům, a tak nastupuje substanciální a funkcionální definice. Substanciální definice zachycuje charakteristické znaky: „náboženské vědomí, zakoušení nějakého souboru představ o světě a souvisejících sociálních norem, příkazů k jednání či příslušnost k náboženským skupinám“ (Nešpor, Lužný 2007: 16) a dále vztah k transcendentnu, vztah k posvátnu, účast na rituálech. Funkcionální pojetí pak odkazuje k vymezení náboženství jako odpovědi na nějakou lidskou nebo sociální funkci (tamtéž 2007: 15-18).

Náboženstvím se zabývali již otcové zakladatelé sociologie: August Comte, Karel Marx, Émile Durkheim a Max Weber. Nejznámější je asi definice É. Durkheima, podle něhož je náboženství „jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest k věcem odtažitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev“ (Durkheim 2002: 55-56).

Druhé významné pojetí pochází od M. Webera. Rovněž on považoval náboženství za něco, co má výrazně sociální rozměr. Podle něj je náboženství prostředkem, pomocí něhož se zpevňují sociální vztahy a vytváří se etická rozhodnutí. Tyto záležitosti však spojoval s vírou v nadpřirozenou sílu či síly, které se projevují prostřednictvím různých druhů charismatických manifestací, artikulovaných pomocí symbolických vyjádření a spojených se specifickým typem vůdcovství a vzory sociálních vztahů (Václavík 2010: 11).

Na problematiku termínu pro víru mimo církve upozorňuje např. Hamplová (2008: 704-705). Sociologové se ani zde neshodují na jednotném termínu. Někteří používají pojem alternativní religiozita, jiní spiritualita, náboženské nebo kvazi-náboženské představy, ačkoli tyto výrazy se nutně nepřekrývají. Já se přikláním k rozšířenému pojmu alternativní religiozita.

Co se týče klasifikace, osobu věřící chápu pro potřeby tohoto výzkumu jako jedince, který se subjektivně cítí být věřícím. Naopak za nevěřícího zde budu považovat toho, kdo se subjektivně věřícím být necítí. Toto rozlišení vychází z jedné z pěti základních kategorií v European Value Survey - EVS (subjektivní religiozita).²

2.2 Vyrovnávání se smrtí

Náboženství hrálo v tradičních kulturách významnou roli v pojmání smrtelnosti člověka. Vysvětlovalo příčinu smrti a řešilo, co se děje po smrti. Náboženská dogmata připisují smrti určitý význam, snaží se vysvětlit její původ a omezují její platnost pomocí učení o posmrtné existenci. Většina náboženství ujišťují člověka o tom, že konec pozemského života je pouhým oddělením těla a duše, která na rozdíl od těla nezaniká. Po smrti přechází duše z jednoho stavu do jiného a smrt je chápána jako začátek nového života. Věřící tak měli jasný koncept, jak se

² Rozlišení věřícího a nevěřícího činím otázkou: „Jsi věřící?“ Toto hledisko nesouvisí s tím, zda jsou členy některé církve či zda a jak často navštěvují bohoslužby. Záleží pouze na nich, zda se cítí být věřícími. Napodobuji tak rozdělení, které provádějí kvantitativní šetření náboženství, a mohu tak prohloubit jejich zjištění.

se smrtí vyrovnat. Pomáhaly jim také obřady a úkony spojené s úmrtím a kolektivní prožívání. (Nešporová 2009)

V Evropě byly představy o zásvěti podle archeologických nálezů vlastní pro zřejmě všechny kultury (včetně Slovanů). S příchodem křesťanství byly náboženské koncepty posmrtného života modifikovány. Také křesťanské pojetí se v čase měnilo a mnohdy se mísilo v lidovém pojetí se staršími předkřesťanskými představami. Tak se lidé pokoušeli uspokojovat duchy zemřelých předků například oblečením či jídlem vkládaným do hrobů (Nešporová 2009: 466-467; Navrátilová 2004: 153).

Náboženství znalo rituály spojené s odchodem člověka a jeho pohřbem. Jednalo se o přechodový rituál (Gennep 1997), který pomáhal pozůstalým vyrovnat se se smutnou událostí. V dnešní postmoderní době ve spojení s nízkým procentem věřících už zdá se není místo pro takové loučení a pomoc pozůstalým.

Naopak proti tomuto pojetí stojí moderní sekulární náhled zdůrazňující konečnost. Podle moderní vědy je smrt konečný bod života člověka a posmrtná existence je zcela vyloučena. (Sekularizací se budu zabývat později.)

Zvrátit tento pohled a dokázat reálnost pokračování života se pokusili některé osobnosti pomocí upozornění na zkušenosti blízké smrti (near death experiences), např. Moody a jeho „Život po životě“ (1991), které však i přes pozitivní ohlasy mezi širší veřejností nebyly vědeckou obcí přijaty.

Z důvodu rozšíření této koncepce, která ovlivnila představy řady lidí, chci na tomto místě přiblížit pojetí života po životě od tohoto autora. Jeho práce jsou pokusem dokázat v době technického a vědeckého pokroku existenci posmrtného života. R. Moody je americký psychiatr a filosof. Jeho knihy se na počátku 90. let staly bestsellerem. Shromáždil

výpovědi lidí, kteří měli zážitek blízkosti smrti. Tito lidé převážně shodně vyprávěli své prožitky z klinické smrti. Moody rozeznává několik etap: Nejprve viděli své tělo „shora“, poté byli vtaženi do „tunelu“, na jehož konci je čekalo světlo. Světlo vyzařuje pocit harmonie. Když si jedinec zvykne na ostré světlo, začne rozeznávat své blízké, kteří již zemřeli. Nakonec se však z nějakého důvodu vrátí zpět do svého těla. Moody tímto dává jistou formu naděje, že pozemský život není jediný, že smrt těla není konečným bodem lidské existence (Moody 1991). Tento koncept si získal oblibu laické veřejnosti.

Současný člověk má tedy v zásadě tři možnosti, jak vyřešit otázku života po životě. Může se přiklonit k některé náboženské tradici, u nás zejména ke křesťanství. Další možností je přiklonit se k vědeckým poznatkům, které nepotvrdily život po životě, a tedy k tomu, že život smrtí definitivně končí. Posledním způsobem je víra v posmrtnou existenci vycházející z mimokřesťanských náboženství, případně s pomocí pseudovědeckých přístupů prokazování ne-smrtelnost duše (Nešporová 2009: 468-469).

2.3 Náboženství v ČR

2.3.1 Vývoj k dnešnímu stavu

Nejprve se chci věnovat historii vývoje a stavu náboženství v České republice. Česká společnost vykazovala znaky moderní společnosti již v 19. století, dříve, než většina jiných středo- a východo-evropských zemí. Změny přinesly již josefínské reformy, dále národní obrození, které nebylo založeno na konfesijním základě. Náboženská situace Česka se tak podobá spíše západoevropským státům (Václavík 2010: 52).

V předbělohorském období byla většina Čechů protestanty. Po násilné rekatolizaci však katolíci tvořili až 97 % populace. V 1. pol. 19. st.

se začalo šířit hnutí, jehož cílem bylo svržení postnapoleonského statusu quo, které v mnoha zemích dostávalo protikatolický charakter. Za Otty von Bismarka došlo ke státnímu snižování veřejné role katolické církve. „Část české radikalizující se politické reprezentace přijala v této době mnohé myšlenky německých liberálů, kteří byli hlavními nositeli kulturkampfu v Rakousku“ (tamtéž 67). Tento liberalismus byl prosazován mladočechy. Zde vzniká negativní postoj české veřejnosti vůči katolické církvi a posléze proti jakémukoli institucionalizovanému náboženství. Náboženský indiferentismus měl dopad hlavně na urbanizované a industrializované oblasti Čech a Moravy, což vysvětluje regionální odlišnosti. V jižních Čechách a na Moravě tak najdeme větší počet věřících než v ostatních částech země. Při vzniku samostatného Československého státu nedošlo k úplné odluce náboženství a politiky, i když za první republiky byla česká reprezentace v čele s T. G. Masarykem také protikatolická. Navíc katolické duchovenstvo procházelo vnitřní krizí (tamtéž 68-82).

Druhá světová válka byla dalším zlomem v historii národa, došlo k rozpadu Československa. Po ní přišla obnova náboženství a obrat k politické levici. Odsunem Němců došlo ke změně v poměru katolíků. Do Sudet se stěhovali noví obyvatelé, bez vyznání, často spříznění s novým režimem (tamtéž 93).

Situace se vyostřila po únoru 1948. Režim se rozhodl podřídit církve státní moci. Poté přišel s restrikcemi, pronásledováním a ateistickým marxismem. V šedesátých letech došlo k uvolnění politické situace, aby pak od sedmdesátých let přišla normalizace s dalšími restrikcemi antináboženského směru. Možnost jiného náboženského vyžití byla režimem potírána. V sedmdesátých letech tak došlo k nárůstu lhostejného postoje k náboženství. Až s uvolněním 2. pol. 80. let docházelo k šíření duchovní literatury, narůstal i zájem o horoskopy, léčitelství, alternativní medicínu, ale také obnovu prestiže tradičních

náboženství. Představitelé církve volali po větší otevřenosti režimu a církev byla chápána také jako bojovník v oblasti lidských práv (tamtéž 111-129). Za komunistické éry v Československu byl předmět smrti považován za tabu, což přetrvalo až do konce 20. století. Dnes se lidé pomalu stávají otevřenější, smrt se stává znovu akceptovanou součástí života. Zavádí se hospice a domácí péče (Kalvach 2004: 4-11).

Po sametové revoluci si náboženské instituce, zejména katolická církev, uchovávaly svou pozici a prestiž. Postupně docházelo k nárůstu nedůvěry vůči nim. Krátkodobě se zvýšil počet těch, kteří věřili v Boha. Ve výzkumech z devadesátých let se již promítá problém institucionalizované religiozity. Významná byla distance od církví. Přiklonění se k víře bylo závislé na pohlaví, věku, vzdělání a velikosti obce. Více věřili starší lidé, ženy, méně vzdělaní a z menších obcí, přičemž větší zastoupení věřících má Morava. Asi jednu pětinu populace pak můžeme označit za ateisty. „To, čím se Češi liší od většiny evropských národů, je jejich vysoká míra nedůvěry v náboženské instituce, a tím i slabá pozice institucionalizované religiozity a jejích projevů, což jim nebrání v tom, aby si vytvářeli vlastní náboženské přesvědčení a žili poměrně intenzivním náboženským životem, jehož charakteristickým projevem je něco, co je možno označit výrazem „tekutá víra“ (Václavík 2010: 162). Jedná se o subjektivní propojování různých náboženských představ. Dochází tak například k tomu, že 6 % křesťanů odmítá existenci Boha, ale zato věří v reinkarnaci. Česká společnost má nízký stupeň ortodoxie (tamtéž 130-185).

I přesto se úvahy z počátku devadesátých let, podle nichž měla nově nabytá náboženská svoboda vést k oživení zájmu o církevní život a křesťanství, nepotvrdily a sčítání lidu i specializovaná sociologická šetření ukazují, že se nezájem o církevní náboženství v posledním desetiletí dvacátého století ještě dále prohluboval. „Lze shrnout, že pokles religiozity se v osmdesátých letech zastavil. Po období stagnace došlo

k mírnému růstu. Nejde však o návrat k náboženským směrům v českém prostředí zavedeným, nýbrž o hledání alternativ. (...) Zlom přineslo rozmezí let 1993 a 1994. Od té doby několik let zájem o ně prudce klesal“ (Spousta 1999: 66-67). Těsně po revoluci se projevilo nadšení ze svobody a z nových možností, které zde nebyly v nedávné době přístupné. Objevuje se zájem o jiná světová náboženství, např. buddhismus, a dále o nová hnutí a směry, jako je scientologie, Hare Kršna, New Age a další. Ale vlna nadšení brzy poklesla.

Nová náboženská hnutí, která se v západní Evropě objevovala již v šedesátých letech, se u nás začala prosazovat až po revoluci. Náboženský život nebyl omezován státem, a tak docházelo k decentralizaci náboženského života a expanzi nových náboženských hnutí. Osloveni jimi byli zejména lidé ze střední a vyšší vrstvy, s vyšším vzděláním, spíše mladší a z větších měst. Šlo zejména o ty, kteří se zajímali o okolní svět a nebyli spokojeni se stávajícími institucemi, a proto i více angažované. Mezi těmito hnutími byly například Hare Kršna, Svědci Jehovovi, různé křesťanské skupiny, Církev sjednocení, imanuelité, Scientologická církev či buddhistické směry. Co se týče legislativy, u nás pro ně nebyla příliš příznivá situace (Václavík 2010: 191-212).

2.3.2 Současný stav

V mezinárodní politice význam náboženství stoupá, zejména v souvislosti s náboženským fundamentalismem. Dochází k desekularizaci a deprivatizaci náboženství. To však neplatí pro Evropu. V západní Evropě po druhé světové válce veřejný význam náboženství klesal, ve východní a střední Evropě nuceně (Lužný, Nešpor 2008: 8).

„Měřeno podílem obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání, chodí na bohoslužby nebo důvěřuje církvím, Česká republika

patří mezi nejsekulárnější evropské země“ (Hamplová 2000: 703). Navíc pokud poměříme výsledky výzkumů International Social Survey Programme (ISSP) z let 1999³ a 2008, zjistíme, že došlo k dalšímu poklesu počtu věřících. V roce 1999 se k nějakému náboženskému vyznání přihlásila více než polovina dospělé populace (54 %), v roce 2008 to už byla jen třetina (34 %). Úbytek věřících platí pro většinu vyznání (ze zkoumaných) kromě českobratrského evangelického. Ženy se přitom častěji hlásí k víře než muži a mezi věřícími je zdaleka nejvíce římských katolíků (Nešporová 2009: 469). Náboženské postoje zůstávají omezené především na méně vzdělanou, starší a venkovskou populaci, častěji na ženy (v případě tradičních náboženských představ a praktik), nebo naopak na část mladší, výše vzdělané městské populace (v případě alternativních a detradicionalizovaných forem náboženství)“ (Lužný, Nešpor 2008: 7).

Výsledky výzkumů se však rok od roku liší. Zkreslení by však mělo být systematické, což může být dáno tématem. U výzkumů náboženství ISSP, je typická malá návratnost (40 % v roce 1999 a 46 % v roce 2008). Je to zřejmě dáno tématem. I přesto je lze považovat za reprezentativní. Oproti údajům z jiných zemí je v České republice nízký výskyt odpovědí jako „Nevím.“, to je nejspíše z důvodu tlaku na tazatele, aby tyto možnosti nenabízeli (Nešporová 2009: 469-70).

Tab. 1: Rozšíření náboženských vyznání v české společnosti v letech 1999 a 2008

Zdroj: ISSP 1999 a ISSP 2008

	muži		Ženy		celkem	

³ Mezinárodní výzkum ISSP 1998 proběhl v České republice až v roce 1999.

	1999	2008	1999	2008	1999	2008
Římskokatolické	39,1	21,2	52,0	37,6	45,9	29,7
Českokobratrské evangelické	2,2	1,9	3	3,7	2,6	2,8
Československé husitské	2,2	0,7	3,1	1,3	2,7	1,0
ostatní křesťanské	3,8	1,0	1,3	0,5	2,5	0,7
ostatní mimokřesťanské	1,2	0,3	0,2	0,1	0,7	0,2
Žádné	49,6	73	38,4	54,2	43,7	63,3
Neví	1,9	2,0	2,0	2,6	2,0	2,3
Celkem	100	100	100	100	100	100

Pohled na Čechy jako ateisty zahrnuje spíše institucionalizovanou víru a také odpor daný minulým režimem. Celá situace je však složitější; docházelo i k tomu, že církve lákaly před sčítáním lidu věřící billboardy. „ ... stojí-li respondenti před otázkou, ke kterému vyznání se mají přihlásit, jejich rozhodnutí může být motivováno celou řadou faktorů a ateistická sebedeclarace vůbec nemusí znamenat odmítání transcendentna“ (Lužný, Nešpor 2008: 7).

Mnohdy jde spíše o demonstrativní odpor k církvím. Mnozí se nepovažují za členy církví, ale v „něco“ věří – např. v transcendentní osoby a síly, posmrtný život (či reinkarnaci), zázraky, účinnost amuletů, horoskopy nebo předpovědi budoucnosti. Tito tvoří dvě třetiny české společnosti, jindy zhruba polovinu. Na problematiku měření upozornil už v šedesátých letech Thomas Luckmann. Pokud jde o zájem o astrologii či léčitelství, jsme v euroatlantických podmínkách velmi religiózní. Významná je alternativní religiozita či New Age (tamtéž 20). Také Václavík (2010: 31) spíše než o ateismu v České republice mluví o „nevěřících“, kteří se uchylují k netradičním formám náboženství. Podle

Hamplové (2008: 704) by se o české společnosti nemělo mluvit jako o sekulární, ale spíše necírkevní.

Více než polovina dotazovaných nemá důvěru k náboženským organizacím. Jako ateisty můžeme považovat 15 % Čechů, podle kterých neexistuje ani Bůh, ani duch, ani žádná nadpřirozená síla. 33 % lze nazvat agnostiky (neví), 39 % věří v nadpřirozené síly a dalších 10 % věří v Boha jako osobu. Nejvíce věřících je mezi nejstaršími respondenty, stejně jako věřících v Boha jako osobu. Nejvíce ateistů je mezi lidmi ve věku 49-59 let. (ISSP 2008). Čechům není většinou blízká představa zázraků, nebe a pekla či andělů a démonů. Populární je i reinkarnace (Lužný, Nešpor 2008: 20-27). Češi nejčastěji věří ve schopnosti věštců, v existenci nějaké nadpřirozené síly a v hvězdná znamení a horoskopy (Hamplová 2008: 709).

Tradičnímu náboženství věří spíše starší lidé, alternativní religiozitě spíše mladší. Nízká tradiční religiozita je zejména ve středně velkých obcích. Určující je ale hlavně prostředí, ve kterém byl jedinec socializován. Kategorie tradiční a alternativní víry se na úrovni jednotlivce mnohdy překrývaly. Oproti zahraničním datům se ukázalo, že v průměru individualističtější jsou kupodivu křesťané. Tradiční náboženské představy se utužují zejména pravidelným navštěvováním bohoslužeb (Lužný, Nešpor 2008: 28-30).

Křesťanská věrouka se nejlépe reprodukuje v prostředí, kde se na bohoslužby chodilo poměrně často. U lidí, kteří v dětství chodili čas od času do kostela, je pravděpodobné, že budou věřit v alternativní fenomény. Zájem o tradiční religiozitu je nejnížší ve středně velkých obcích (Hamplová 2008: 714-715).

Nevěřící v České republice nejsou zcela ateisty, ale naopak ani věřící nejsou příliš pevní ve víře (Nešpor 2010: 187-191). Situaci tedy nemusíme nutně nahlížet negativně. Skutečnost není taková, že by lidé

zcela přestali věřit. Navzdory nízkému počtu lidí hlásících se k nějaké víře a návštěvnosti bohoslužeb se lidé nezříkají víry v nadpřirozeno obecně. Snad bychom se tedy v kontextu strachu ze smrti nemuseli obávat o budoucnost společnosti. Otázkou však zůstává, jak se tato změna odráží v individuálních přístupech lidí ke smrti.

2.4 Křesťanství a smrt

Jelikož jsem si pro tento výzkum vybrala z věřících pouze křesťany, kteří jsou u nás nejrozšířenější náboženskou skupinou, představím zde křesťanské koncepty posmrtného života. Ty budu později srovnávat s vírou konkrétních osob, abych zjistila, zda jsou s oficiální naukou konzistentní.

Smrt⁴ je v křesťanství jednou z nejvýznamnějších životních událostí. Má tři aspekty: přirozené zakončení pozemského života, odplata za hříchy a radostná událost - záruka věčného života. Posmrtný život podle katolicismu vypadá tak, že duše po smrti odchází k poslednímu soudu. Tam jsou váženy její hříchy a podle nich je umístěna do nebe, pekla, případně očištěna. Její existence je věčná. Nebe je popisováno jako stav nekonečné blaženosti, zaručovaný přítomností Boha, naopak v pekle čeká věčné zatracení. V očištěni si duše odpykává hříchy, které člověk na zemi spáchal, a po očištění směřuje do nebe.

Co se týče pohledu na téma smrti, podle Starého zákona první lidé, Adam a Eva, se stali smrtelnými poté, co snědli jablko ze zakázaného stromu: „Skrze jednoho člověka přišel na tento svět hřích a skrze hřích smrt, a tak smrt přešla na všechny lidi, protože všichni zhřešili“ (Řím

⁴ Heslo *smrt* In Pavlincová, Horyna 2003: 456.

5,12⁵). Smrt je tedy důsledkem hříchu. Člověk má smrtelnou podstatu, ale Bůh by ho ušetřil, kdyby nezhřešil: Tělesná smrt, které by byl člověk ušetřen, kdyby nezhřešil, je tedy jeho „posledním nepřítelem, který má být přemožen“ (1 Kor 15,26, tamtéž). Jak však vypadá život po smrti, Starý zákon nevysvětluje.

Ani Nový zákon nám o tom, co se děje s lidskou duší po smrti, příliš mnoho nesděljuje. Při smrti dochází k odloučení duše a těla, tělo propadá rozkladu, kdežto duše jde vstříc Bohu, i když zůstává v očekávání, až bude znovu spojena se svým oslaveným tělem. Všichni lidé, kteří zemřeli: „ti, kdo konali dobro, budou vzkříšeni k životu, ti, kdo páchali zlo, budou vzkříšeni k odsouzení“ (Jan 5,29⁶).

Smrt je v Novém zákoně pojímána jako spánek – mrtví spí, čekají na probuzení hlasem Ježíše. Kristus sestoupil do hlubin smrti, aby mrtví uslyšeli hlas Božího Syna. Ti, kteří ho uslyší, budou žít. Ježíš „svou smrtí zbavil moci toho, který má vládu nad smrtí, totiž ďábla“, a tak vysvobodí „všechny ty, kteří byli po celý život drženi v otroctví strachem před smrtí“ (Zid 2, 14-15). „Probud' se, spáči, přece jsem tě neučinil proto, abys prodléval spoutaný v podsvětí. Vstaň z mrtvých, neboť já jsem život těch, kdo zemřeli.“⁷ Bůh má pak nalézt a znovu spojit všechny části těla. Dnes je vzkříšení pojímáno symboličtěji, neodkazuje již tolik na hmotnou existenci (Nešporová 2009: 467).

Důkazem o návratu mrtvých je zmrtvýchvstání Ježíšovo: „Já jsem první i poslední, ten živý; byl jsem mrtev – a hle, živ jsem na věky věků. Mám klíče od smrti i hrobu“ (Jan 1, 17-18⁸). „I ostatní spravedliví vstanou z mrtvých, týmž způsobem v něm: všichni vstanou z mrtvých se svým

⁵ http://katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=1008 12. 4. 2011

⁶ http://www.biblenet.cz/app/bible/John/chapter/5?__fsk=-918778842 (12.4.2011)

⁷ http://katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=635 (12.4.2011)

⁸ http://www.biblenet.cz/app/bible/Rev/chapter/1?__fsk=1203838111 (12.4.2011)

vlastním tělem, které nyní mají“, ale toto tělo bude proměněno v oslavené tělo, v „tělo zduchovnělé“ (1 Kor 15,44⁹). „Do země se klade tělo, které podléhá zkáze, vstane však tělo, které zkáze nepodléhá (...) Toto tělo porušitelné musí totiž na sebe vzít neporušitelnost, a toto tělo smrtelné musí na sebe vzít nesmrtelnost“ (1 Kor 15,35–53, tamtéž).

Také o tom, jak vypadá nebe a peklo, se v Novém zákoně příliš nedozvídáme. Tak jako v zoroastrismu, některých hinduistických či buddhistických proudech, i v Novém zákoně má nebe a peklo pozemský a hmotný ráz. V Janovi 14, 2¹⁰ přirovnává Ježíš nebe k domu s mnoha pokoji: „V domě mého Otce je mnoho příbytků; kdyby tomu tak nebylo, řekl bych vám. Jdu, abych vám připravil místo“ (Másúmiánová 1996: 77).

Nebe je místo, kde sídlí Bůh, andělé a po své smrti zde tráví věčný život i všichni spravedliví v dokonalé blaženosti. Podle římskokatolického učení do nebe přijdou duše těch, kteří zemřeli ve stavu milosti a byli popř. provedeni očištěním. Po konečném vzkříšení budou duše opět spojeny s těly. Podle novějších interpretací je nebe stavem blaženosti, základní kvalita věčného života s Kristem (Pavlincová, Horyna 2003: 388).

Ježíš často mluví o pekle a neuhasitelném ohni, vyhrazeném tomu, kdo až do konce života odmítá uvěřit a obrátit se k Bohu, tam mohou zahynout jak duše, tak tělo. Ježíš „pošle své anděly, ti posbírají z jeho království (...) ty, kdo dělají nepravosti, a uvrhnou je do ohnivé pece“ (Mat 13,41-42)¹¹. Tento stav konečného sebevyloučení ze společenství s Bohem a s Blaženými je označován slovem „peklo“¹².

⁹ http://www.biblenet.cz/app/bible/Cor1/chapter/15?__fsk=1404087800 (12.4.2011)

¹⁰ <http://www.biblenet.cz/app/bible/John/chapter/14> (12.4.2011)

¹¹ http://katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=1034 (12.4.2011)

¹² http://katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=1033 (12.4.2011)

Peklo je sídlo ďábla a padlých andělů. Je místem posmrtného trestu těch, kteří zemřeli bez pokání nad svými hříchy. Rané křesťanství si představovalo peklo jako ohnivou doménu ďábla a místo věčného prokletí pro ty, kteří žili život v hříchu, a tím zapřeli Boha. Ve středověku měla duše podstoupit dvojí trest: vnitřní utrpení věčného odloučení od Boha a utrpení vnější spojené s ohněm. Novověk pojal peklo jako stav posmrtné separace od spravedlivých (Pavlincová, Horyna 2003: 413).

Nauka církve je výzvou k odpovědnosti zaměřené na věčný osud: „Vejděte těsnou branou. Neboť prostorná je brána a široká cesta, která vede k záhubě, a mnoho je těch, kdo tamtudy vcházejí. Jak těsná je brána a úzká cesta, která vede k životu, a málo je těch, kdo ji najdou“ (Mat 7,13-14). „Protože však neznáme dne ani hodinu, je třeba, jak nás napomíná Pán, stále bdít, abychom se po skončení svého jediného pozemského života zasloužili přijít s ním ke svatební hostině a přidružit se k požehnaným, a ne, aby nám bylo rozkázáno jako špatným a lenivým služebníkům odejít do věčného ohně, do vnější temnoty, kde bude pláč a skřípění zubů“¹³.

V protestantismu jsou představy o posmrtném životě podobné. Hlavním rozdílem oproti katolicismu v pojetí posmrtného života je to, že protestanti nevěří v očistec. Podle nich ke spáse dovádí Kristova oběť, tedy jeho smrt a zmrtvýchvstání, nikoli naše věčné utrpení. Vnímají očistec jako cosi, co vede k „zasloužení“ si nebe skrze absolvování očistného utrpení (Le Goff 2003: 89). Do nebe může vstoupit jen ten, kdo věří v trojjediného Boha.

2.5 Přístupy ke smrti v minulosti

¹³ http://katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=1036

2.5.1 Představy o posmrtném životě v lidové kultuře

Na tomto místě bych ráda přiblížila modely, které přibližují přístupy společnosti ke smrti. Smrt je jedním z významných přechodových rituálů. Van Gennep ve své knize na příkladech z různých společností ukazuje, jaké jsou podobnosti mezi přechodovými rituály, kdy se mění status jedince, jako je narození, smrt, přechod dospívajícího do dospělosti, svatba. S přechodovými rituály se setkáváme i v naší společnosti. Smrt je jednou z událostí, která je doprovázena takovým rituálem. Obvykle se daná osoba pohřbívá či spaluje žehem, čemuž může předcházet obřad (Gennep 2006: 145-50).

Až do éry vědeckého pokroku lidé většinou připouštěli, že po smrti existuje nějaká další forma bytí. Potvrzují to už první moustierské hroby s ofěrami, a dokonce ještě dnes, v době vzkvétajícího vědeckého skepticismu, se objevují představy jakési oslabené nepřetržitosti nebo tvrdošíjně odmítání okamžitého zániku. Představy o pokračování života po smrti tvoří společný základ všech starých náboženství i křesťanství (Ariès 2000a: 127).

Dlouhá staletí až do doby před romantismem 19. století platil model, kdy: „Na jedné straně jedinec nesoustřeďoval veškerou svou lásku na uzoučký okruh lidí (manželé a jejich děti), spíše ji rovnoměrně dělil mezi širší skupinu příbuzných a přátel. Smrt jednoho člena skupiny, byť patřil k nejbližším, nerozbila celý citový život; náhrada byla možná. Před úžasným nárůstem dlouhověkosti nebyla smrt nikdy oním krutým překvapením, jímž se stala v 19. století. Patřila k běžným rizikům každodenního života. Každý na ni byl více méně připraven už od dětství“ (Ariès 2000b: 342). Avšak od romantismu, který zdůrazňoval citlivost a emoce, nás k našim blízkým pojí pouta, jejichž přetržení nám připadá nemyslitelné a nesnesitelné. Truchlící se tak ocitá mezi dvěma mlýnskými kameny – mezi tíhou vlastní bolesti a společenským tabu. Nejohroženější

skupinou jsou vdovci a vdovy, kteří častěji umírají nedlouho po manželovi (tamtéž 343).

Na latinském Západě smrt člověka ještě na začátku 20. století hluboce proměnila prostor a čas společenství. Probíhala zádušní mše, kde se sešlo celé společenství. Období smutku provázely návštěvy. Skupina reagovala společně, jednalo se o veřejnou událost (tamtéž 342).

Představy o posmrtném životě se v české lidové kultuře lišily od oficiálního výkladu církve. Lidé si vybírali některé prvky, naopak jiné si domýšleli a představy rozvíjeli. Smrt člověka byla spojována s představou duše svázané s tělem, ale současně na těle nezávislé. Jestliže tělo zemřelo, duše byla nositelkou kvalit člověka a hodnoty života. Byla na ni kladena naděje spjatá s pokračováním života po smrti. Proto byla smrt vnímána jako okamžik, kdy se s lidskou duší děje něco zásadního, kdy dochází k její smysluplné proměně. Obyčeje i slovesný a písňový folklor zachovaly příběhy o duši jako zajatci těla, jako pojítku života s věčností, o boji duše s tělem a o formách, v nichž duše nese po smrti úděl za vykonané činy (Navrátilová 2004: 145).

Duše měla být nehmotné a nesmrtelné povahy. Mohla se zhmotnit do podoby stínové postavy schopné řeči, mohla po sobě zanechávat i stopy, proto lidé v předvečer svátku Dušiček sypali na podlahu popel nebo mouku (tamtéž 145). Duše po smrti vycházela z těla ústy a směřovala vzhůru jako obláček, bílá pára. Mohla na sebe brát podobu ptáka. Do místnosti, kde ležel nebožtík, nesměl pes ani kočka, aby do nich nevstoupila jeho duše (tamtéž 146-153). Tato víra v převtělování duší do zvířat je archaickým prvkem lidového myšlení. Setkáme se s ní na celém světě. Duše zemřelých se mohla dostat také do stromů a květin či hvězd. Duše nebožtíků se prý stěhovaly do rostlin na hrobech, aby rozmlouvaly s příbuznými (tamtéž 147-8).

Po smrti došlo k oddělení duše a těla. Tělo se mělo rozpadnout, zatímco duše se buď zdržovala poblíž pozůstalých, časem se převtělila a spojila s přírodou nebo pobývala na věčné blaženosti či v trestu. Podle jedné představy se odloučí od těla ihned po smrti, proto se bezprostředně po skonu otevírala okna, po chvíli se však opět zavřela, aby se duše nemohla vrátit, neboť i když měla nehmotnou podobu, nebyla schopna proniknout přes pevnou stěnu. Podle druhé představy duše zůstává ještě po určitý čas připoutána k tělu, a proto se naopak hned po smrti okna i dveře pečlivě zavíraly, aby se zabránilo jejímu předčasnému odchodu (tamtéž 149). Období před pohřbem pak bylo vyplněno úkony, které měly zajišťovat pozitivní přijetí nebožtíkovy duše do zásvětí a zároveň chránit pozůstalé. Věřilo se také v revenanství, návraty duší (tamtéž 150-1). Rozšířena je mytická představa o vodě jako cestě na onen svět v různých světových mytologiích včetně slovanských (tamtéž 154).

Duše se měla po smrti odebrat do věčné radosti v ráji (kromě předkřesťanského *ráje* existovalo církevní *nebe*), nebo nastoupit trest v pekle či očištcí. Očištec byl místem pokání, kde se hříšné duše měly očistit fyzickým utrpením, přičemž duše provinilců si mohly odpykávat očištec již na zemi (tamtéž 154-155). Pro lid byly srozumitelné protiklady, jako Bůh a ďábel, i vizuální zobrazování očištcových muk v kostelích (tamtéž 151).

Stejně jako v antice bylo peklo umístováno pod zem, do jeskyň, do hlubokého úvozu, do lesa apod., což odpovídalo i prostorové orientaci „nahore“ a „dole“, které zosobňovaly dobro a zlo. Obrazy pekla a posmrtných trestů byly v lidové představivosti názornější a barvitější než představy o nebi. Peklo bylo místem plným hořící smůly a síry, sídlem zlých duchů, místem věčného zatracení, z něhož není vysvobození ani návratu (tamtéž 163).

2.6 Sekularizace

Pokud zmiňuji téma náboženství, nemohu vynechat pojem sekularizace. Ten původně označoval snahu o odstranění světské moci církve, což znamenalo zabavení církevního majetku a eliminaci její politické moci (Václavík 2010: 30). Podle Durkheima či Webera je sekularizace procesem úpadku role, místa a významu náboženství, který se skládá z „přizpůsobování se současnému světu ze strany stávajících náboženských skupin a odmítání jistých prvků náboženství lidmi samotnými“ (tamtéž 31). O sekularizaci se mluví v souvislosti s modernizací; v osvícenství došlo k odnáboženštění pokroku, v 19. století pak k „vypuštění“ Boha z vize světa (Nešpor 2010: 14-15).

Sekularizační teze hovoří o odnáboženštění veřejného života. V moderní době klesl význam sociálních skupin a vazba na tradice, dochází k individualizaci a privatizaci náboženství. Roste počet nevěřících, ateistů (ti, kteří vědomě popírají existenci Boha, bohů či nadpřirozených sil) a agnostiků (ti, kteří odmítají možnost poznání nadpřirozené síly, ale ani ji nezavrhují). Podle sekularizační teze je náboženství nekompatibilní s životem v moderní společnosti a jeho význam klesá (Nešpor, Lužný 2007: 78).

Koncept sekularizace rozpracovala řada autorů. Např. podle Thomase Luckmanna nízký zájem o organizované církevní náboženství v moderních společnostech není projevem nižší náboženskosti, ale toho, že tradiční křesťanství je v rostoucí míře nahrazováno novou formou náboženství. Tato změna je přirozeným důsledkem rostoucí specializace moderních institucí a racionalizace jejich fungování. Jelikož dnes člověk hraje řadu rolí, je nucen je trivializovat. Novým zdrojem sjednocujících subjektivních významů a smyslu života moderního jedince je soukromá sféra, která není přímo kontrolována primárními institucemi. Je zde možnost volby, a tak si člověk vybírá ty prvky transcendentních systémů,

keré mu vyhovují, a na jejich základě si pak buduje svůj vlastní významový svět (Hamplová 2008: 705-706). Sekularizaci jako automatický důsledek modernizace, industrializace a urbanizace modifikovaně potvrzuje podle Steva Bruce a dalších současná privatizovaná zbožnost, která nesplňuje sociologické charakteristiky religiozity. (Nešpor, Lužný 2008: 8).

Sekularizační teze je některými jinými autory zpochybňována. Poukazuje se na to, že pojem zahrnuje hned několik významů. Jednak je to proces úpadku náboženství, jednak privatizace a individualizace náboženství. Také se ukazuje, že náboženství je celosvětově stále vlivnou politickou a ekonomickou silou. O sekularizaci můžeme hovořit (jen) u náboženství (Římskokatolické církve). Platí zejména pro (západní) Evropu, pokud jde o tradiční náboženství. Ale naopak vliv např. islámu roste. Výzkumy ukazují, že v podobě privatizované religiozity si náboženství uchovávají svoji roli. Dále se potvrzuje, že současná společnost je zasažena vlnou alternativní religiozity. Objevují se jednak nová náboženská hnutí, jednak i nové formy etablovaných církví (Václavík 2010: 40). Právě tyto elementy mě ve výzkumu zajímají.

Představu o přirozeném úpadku náboženství doprovázející modernizaci zpochybňuje později také například Peter Berger, který mluví o desekularizaci¹⁴ světa, a další poukazem na neevropský vzrůst významu náboženství. Mluví o ztrátě věrohodnosti, která se projevuje sekularizací a pluralizací. Sekularizace nepostihuje všechny společnosti stejnou měrou. Jiné vysvětlení přináší Andrew Greeley, který upozorňuje na to, že v jádru magie či alternativní religiozity je kontrola transcendentních sil a ovlivňování lidského života. Z šetření ISSP autor

¹⁴ Desekularizací se myslí významné náboženské oživení, které probíhá mimo evropský prostor (viz Berger 1999).

dává toto do souvislosti se slovanskou kulturou. Ovšem zahrnuje sem i baltické země, přičemž společným jmenovatelem je spíše komunismus (Hamplová 2008: 706-707).

Z českých autorů sekularizační tezi kritizuje např. Václavík. Náboženství je podle něj historicky podmíněný jev. Sekularizace je považována za průvodní jev modernizace. Je víc než jen politicko-sociálním procesem, má i symbolickou úroveň. Není podle něj pochyb o tom, že „současná euro-americká společnost je založena na přiměřené odluce státu a církve, která způsobuje to, že lidé žijí relativně odloučení od přímé ‚interference‘ na straně náboženství a že si mohou vybrat mezi širokou nabídkou náboženství, aniž by přitom byli jakkoli omezováni či pronásledováni“ (Václavík 2010: 39). To však nemusí nutně znamenat oslabení role náboženství ve společnosti, což dokazují různé výzkumy z posledních let (např. ISSP 2008, Nešporová 2009). Sekularizační teze tak spíše měla potvrzovat teorii modernizace.

Jiný pohled na religiozitu přináší Nešpor (Lužný, Nešpor 2008: 187-195). Říká, že stejně jako modernizace nebyla jednotným procesem probíhajícím všude stejně, tak je tomu i s vývojem religiozity. „Stejně jako je zřejmé, že sama modernizace probíhala různými cestami, z nichž některé vedly k odmítnutí náboženství a jiné nikoli, ne-li rovnou k pravému opaku (...), platí to i o náboženském vývoji“ (tamtéž: 188). Neměli bychom tedy hovořit navzdory konvergenci způsobené globalizací o jednotné sekularizaci, ale spíše o úspěšných christianizacích a protireakcích.

Sekularizaci zpochybnilo také posledních třicet let: „Již na konci 70. let minulého století bylo možné zaregistrovat jasný návrat náboženství ve formě institucionalizované religiozity do středu sociálního a politického

dění.“ Podle J. Casanovy dochází k celosvětové deprivatizaci¹⁵ náboženství v oblasti politiky a ekonomiky (Václavík 2010: 41).

2.7 Přístupy ke smrti dnes

Smrt je skutečností, které se nevyhne nikdo z nás. Ale zdá se, že lidé se dnes chovají tak, jako by se jich osobně netýkala. Od starších lidí se vyžaduje aktivita, samostatnost; připomínka smrti je tabu. V Evropě se také zvýšila naděje dožití a smrt se přemístila do nemocnic, takže je dnes méně viditelná, na což upozornili už Glaser a Strauss (1965). Přesto se s ní každý musí konfrontovat (Nešporová 2009: 463).

Konec může být chápán jako absolutní, částečný, nebo jako přechod. Pro dnešní život je typický strach ze smrti pramenící z toho, že jedinec neprožije život s vysněnou plností a vytouženým štěstím. V Římě do 13. století mohly být děti přítomny u lůžka nemocného, nejednalo se o dramatický rituál ani citové výlevy. V dnešní době klademe důraz na materialistické hodnoty, a tak nechceme zemřít, chceme tu zůstat. Lpíme na životě – život je pro nás všechno. Naopak křesťanský model potlačuje utrpení nad ztrátou blízkého tím, že ho chápe jako vlastní egoistickou bolest nad ztrátou blízkého. Nedovoluje ani zármutek nad vlastní konečností (Violante in Kováč et al. 2005: 1-17).

Člověk si uvědomuje, že zemře. Smrt je jediná jistota a každý se jí snaží překonat, například náboženstvím. Náboženství dává smrti smysl, jelikož je jen začátkem jiného života, v němž se všichni znovu setkáme. Dnes však dochází v oblasti náboženství k privatizaci smrti, technizaci. Smrt je chápána jako jedna z překážek za sebezdokonalením (Violante,

¹⁵ Deprivatizace znamená fakt, že náboženské tradice napříč světem odmítají akceptovat okrajovou a privatizovanou roli, kterou jim přiřazují teorie sekularizace (viz Casanova 1994: 5).

In Kováč et al. 2005: 19-21). Jak jsem již uvedla, současný člověk má na výběr ze tří základních možností, jak se vyrovnat se smrtí: přiklonit se k tradičnímu náboženství, u nás zejména ke křesťanství, k vědecké nedůvěře k posmrtné existenci či k novým proudům, jako je New Age a náboženské kutilství (Nešporová 2009: 468).

V dnešní době si však svou vlastní smrt nikdo příliš nepřipouští. Přijatelné čelení smrti je takové, kdy jedinec předstírá, že neumírá. „Nejstarší a nejvzdělanější lidé se ke smrti stavějí aktivně (pořizují závěti, uzavírají životní pojistky) a současně se chovají tak, jako by se jich netýkala (zabezpečili rodinu pro případ úmrtí, takže na ni mohou zapomenout). Naproti tomu příslušníci lidových vrstev váhají přijmout závazky, které počítají s jejich smrtí; jsou pasivní a odevzdaní, ale smrt dosud považují za závažnou a přítomnou věc, která je tu nezávisle na tom, zda jsme ji přijali nebo ne“. (Ariés 2000b: 356) Ariés také říká, že „Oblast rozšíření převrácené smrti odpovídá rovněž oblasti rozšíření víry v účinnost techniky a její schopnost měnit člověka i přírodu“ (tamtéž 357), má tedy souvislost s technizací a modernizací.

Také průzkumy postojů odhalují, co se děje ve společnosti. Ve většině anket jsou dnes ti, kdo věří v posmrtný život, zastoupeni 30-40 %. Mezi mladými lidmi je toto procento menší, u těžce nemocných se naopak zvyšuje. Od 19. století mizí víra v peklo (Ariés 2000b: 335).

Výzkumem umírání se zabývali Glaser a Strauss (mimo jiné) v práci *Awareness of Dying*. Podle nich noviny konfrontují smrt přímo, ale smrt obecně je mezi lidmi tabuizované téma. Nemluví se otevřeně o procesu umírání a neradi sdělují umírající osobě pravdu o jejím stavu. Podle autorů jde o morální postoj, kdy se preferuje život. Tento postoj je sdílen bohužel i mezi lékaři a dalším personálem pracujícím s umírajícími, nechovají se k nim patřičně. Což je problematické vzhledem k tomu, jaké množství lidí umírá v nemocničních zařízeních či pečovatelských

domech. Zároveň lidé díky pokrokům ve zdravotnictví umírají častěji na chronické nemoci, které trvají delší dobu (Glaser, Strauss 1965: 3-16).

Etickým problémem se stává důstojný odchod ze života. G. Virt (2000) se jím zabývá z hlediska jak umírajícího, tak i jeho rodiny. Autor nastiňuje problematiku paliativní medicíny a hospicové péče. Smrt je stále tajemným koncem života, a i proto je nutno hledat cestu k vyrovnání se s touto skutečností, aby člověk mohl žít důstojně až do poslední chvíle. Autor se na téma dívá především z pohledu etiky. V naší společnosti ubývá mladých lidí, kteří se musejí starat o stále větší počet starých osob.

Zajímavý je způsob pohřbívání, v němž dnes převažuje kremace, která je považována za definitivnější než pohřeb v rakvi a také jako protiklad hrobů. Kult hrobu vystřídal domácí kult vzpomínek nepřipoutaných k tělu. Převažuje představa, že pozůstalý má truchlit ve skrytu duše. Stojí za povšimnutí, že jakmile se tento postoj objevil, psychologové jej okamžitě označili za krajně nebezpečný a nenormální. Dodnes poukazují na nutnost vyplakat se ze smutku a na nebezpečí plynoucí z jeho potlačování v podobě, jaká se začala vyžadovat (Ariès 200b: 336-7). Jak jsem již zmínila, dnešní život je velmi uspěchaný a na rituály, které jsou spojovány s náboženstvím, jako je obřad pohřbu, zdá se není čas. To opět není dobré pro psychiku pozůstalých.

2.7.1 Strach ze smrti

V moderních společenských vědách se zájem o problém smrti a umírání vrací od počátku 60. let 20. století. Vytvořily se dvě skupiny autorů, z nichž do první skupiny můžeme zařadit jména P. Arièse, G. Gorera, E. Kübler-Rossové nebo N. Eliase. Ti „upozorňují na fakt, že moderní společnost se vyznačuje chorobným strachem ze smrti. Není schopna o ní uvažovat racionálně, ověňuje ji nepříjemnými až hrůznými

představami, a proto o ní raději neuvažuje vůbec a vytěšňuje ji na nejzazší okraj svého zájmu. Nedokáže jí čelit, a tak se stává umírání v moderní společnosti traumatem jak pro umírajícího, tak pro jeho nejbližší okolí. Smrt je podle těchto autorů v moderní společnosti tabu“ (Přidalová 1998: 347). Také Přidalová uvažuje, že „Smrt a způsob, jakým s ní moderní společnost zachází, se v souvislosti s faktem stárnutí populace stávají naléhavým problémem“ (tamtéž: 347). To platí pro západní státy i Českou republiku, kde žena porodí v průměru 1,2 dítěte a přibývá tak seniorů. Tento problém vidím v tom, že bude přibývat starých lidí, kteří budou vytěšňováni na okraj společnosti, a tím se jev ještě více umocní.

Podle Arièse v tradičních společnostech byli lidé se smrtí smířeni, brali ji jako přirozenou součást života, reagovali na ni společně rituály, zatímco v moderní době je smrt považována za něco negativního, narušení všeho, co předcházelo. Moderní společnost smrt vytlačuje, smrt jednotlivce ohrozí její kontinuitu. V některých nejprůmyslovějších, nejurbanizovanějších a technicky nejvyspělejších oblastech západního světa se ve 20. století objevil nový způsob umírání: společnost vyhnala smrt. Ve městě se už nepoznává, že někdo zemřel. Smrt jednotlivce nezastaví běh společnosti. Lidé se za ni stydí; je neslušné ji zveřejnit. Běžně se umírá za zdmi nemocnic. Druhou velkou událostí současných dějin smrti (vedle jejího vypovězení ze společnosti) je odmítnutí a odstranění smutku. Ubylo příbuzných, kteří jsou přítomni umírání (Ariès 2000b: 317-8).

A. Gorer¹⁶ zavádí pojem pornografie smrti, kdy ukazuje, že v moderní době lidé nenavštěvují pohřby příliš často. Děti jsou z účasti na

¹⁶ Gorer přirovnává dnešní postoj ke smrti k postoji k pohlavnímu styku a porodu v uplynulých dvou stoletích. Moderní lidé považují smrt za nepřístojné téma (viz Wass 1979: 5-42).

nich vyřazeny. Kremace je upřednostňována před pohřbem těla do země a rituál truchlení vyvolává spíše rozpaky. Kübler-Rossová svým výzkumem odhaluje, podobně jako Glazer a Strauss, že lékaři pečující o nevléčitelného pacienta neumí překonat svůj vlastní strach ze smrti a raději se utíkají k uhýbajícím větám, nebo se mu vyhýbají zcela, aby mu nevzali poslední naději. Elias poukazuje na to, že současný člověk umírá sám, opuštěný, ostatní se stydí před ním vyjádřit své pocity. Blauner zase říká, že moderní smrt je skrytá mezi starým obyvatelstvem. Většina lidí umírá ve vysokém věku, kdy jejich děti jsou již dospělé a samy mívají děti, což je citově uspokojuje. Zemřelí jsou méně postrádáni (Přidalová 1998: 347-358).

Druhá skupina autorů názor, že moderní společnost jako *celek* smrt popírá, nesdílí. Sem můžeme zařadit T. Waltera, R. Blaunera nebo R. G. Dumonta a D. C. Fosse. Upřednostňují vysvětlení, že tento strach je determinován sociálně a geograficky. „Podle nich není třeba vidět tabuizaci smrti a umírání v moderní společnosti tak tragicky a univerzálně. Tito autoři především tvrdí, že *tabuizace smrti je determinována sociálně a geograficky*. Není to tedy celá společnost, kdo se smrti vyhýbá, ale spíše skupiny s určitými charakteristikami. Podle výsledků psychologických měření strachu ze smrti (...) věřící vykazují nižší strach ze smrti než lidé nevěřící (...)“ (Přidalová 1998: 348).

Moderní společnost však není se svým strachem ze smrti výjimkou v historii lidstva. Existuje podobnost ve vnímání smrti mezi vývojem v předliterárních společnostech a vývojem u dítěte. Na začátku smrt vnímají jako vnější nepřátelskou sílu, později věří, že se dá zvrátit a mrtvý se může vrátit. Dítě od 11 do 13 let i člen primitivní společnosti dospějí k poznání, že smrt potká každého a že je nezvratná. Zde se otevírá prostor pro úzkost nad pomíjivostí lidského života (tamtéž 349 - 350).

Mezi projevy modernity patří pokrok (zdravotnictví, hygiena, věda), racionalizace a sekularizace, pluralita a individualizace významu. Zde je problematické odsunutí smrti za zdi nemocnic a také představa, že neumíráme proto, že jsme smrtelní, ale na něco (nemoc). V médiích je smrt ukazována běžně, ne však ve své skutečné podobě. Moderní člověk nevěří v Boha, který by mu pomohl v otázkách smrti. O moderním strachu ze smrti proto můžeme mluvit jako o nezamýšleném důsledku modernity (Přidalová 1998: 350-358). Moody (1991) přišel s výpověďmi klinicky zemřelých, ale jeho poselství je, že smrt je něco klidného a krásného, což však smrt zlehčuje. Došlo k vymizení rituálů kolem smrti. Smrt je chápána jako selhání profesionála-lékaře. Lékaři se také příliš nestarají o pacientův duševní stav. Pluralita zase vede k nejistotě. Moderní společnost překonává smrt důrazem na mládí a pokrok (Přidalová 1998: 350-358).

2.8 Výzkumy víry v posmrtný život

Výzkumy přístupů ke smrti jsou často součástí výzkumů náboženství. Šetření ISSP přineslo zjištění, že podíly lidí věřících v posmrtný život se napříč Evropou různí. Průměrně v něj věří asi polovina osob a ještě méně věří v křesťanské kategorie nebe a pekla. Roli hraje religiozita společnosti i typ konfese. Každý desátý Evropan se pak nedokáže přiklonit ani k víře, ani k nevíře v posmrtný život. Česká republika pak patří ke státům, které v život po smrti věří spíše méně často. Podobně jako jinde v Evropě jsme na tom s vírou v převtělování duší (Nešporová 2009: 483).

Víra v život po životě v Evropě zvolna mizí. Většina Čechů bere smrt jako konec člověka a jen menšina věří v nějakou další existenci. Jen polovina křesťanů a desetina nevěřících je zde přesvědčena o posmrtném bytí. Ženy v něj věří častěji než muži. Nejvíce lidí věří v nebe,

další v peklo a v nadpřirozené působení mrtvých či v převtělování duší (tamtéž: 487).

Ve srovnání s Evropou věříme v posmrtný život méně, než je průměr, ve víře v reinkarnaci jsme na tom podobně jako další evropské země. Víra v posmrtný život byla v Evropě nejrozšířenější ve věkové skupině 18 – 29 let a zaznamenávala rostoucí tendenci. V České republice měl však tento vývoj jen dočasný charakter. Zdá se, že upadá i víra v alternativní spirituální kategorie (tamtéž 483-487).

Podobný osud jako náboženství potkal i víru v posmrtnou existenci. Ta se za deset let značně zmenšila. Stejně jako k náboženské víře, tak i k víře v posmrtný život se hlásí více žen než mužů. V roce 1999 věřilo v posmrtnou existenci dvě pětiny dospělé populace, kdežto o desetiletí později to byla jen jedna čtvrtina. Ukazuje se však, že mezi nimi nejsou jen lidé hlásící se k náboženskému vyznání. Vyšší míra věřících v devadesátých letech mohl být dán uvolněním poměrů po Sametové revoluci. S tím souvisí i vývoj víry v posmrtný život, který byl ovlivněn jednak činností církví, jednak rozšířením duchovní literatury, dříve nedostupné (Nešporová 2009: 469).

V devadesátých letech se popularitě těšily mimokřesťanské koncepty, což dokazuje fakt, že křesťanským kategoriím nebe a pekla věřilo méně lidí než v posmrtný život. Vzrůst byl dán zřejmě také otevřením dříve zakázaných možností. Zároveň vidíme, že víra v peklo je méně rozšířená než víra v nebe, což může souviset s tím, že představa nebe je člověku příjemnější. V roce 2008 již vidíme zpomalení vzrůstající tendence, víra v křesťanské koncepty zůstává, víra v mimokřesťanské, jako je reinkarnace, klesá. Úbytek přitom nesouvisel s odchodem nejstarší generace, naopak největší příklon k víře v posmrtný život byl mezi nejmladšími, narozenými v letech 1976 – 80. Ale právě u těchto lidí byl po deseti letech, kdy již zřejmě zakládali rodiny, velmi výrazný úpadek

víry. Vývoj ale souvisel i se změnami, kterými procházela celá společnost (Nešporová 2009: 470-1).

Pokud jde o nevěřící, v roce 1999: „čtvrtina nevěřících věřila v posmrtný život“ (tamtéž 473). V devadesátých letech byly na vzestupu mimokřesťanské nauky, v dalším desetiletí se růst omezil. Na nebe věří více lidí než na peklo (22% : 17 %), věří na ně více žen než mužů, stejně jako je tomu u náboženství obecně. Lidí věřících v posmrtný život ubylo zejména mezi nevěřícími. Ale i mezi křesťany jen polovina osob věří v život po životě. Mezi nevěřícími je to asi desetina. Lidé s náboženským vyznáním věří častěji v převtělování duší, v nadpřirozené působení zesnulých. Obecně se dá říci, že česká společnost nevěří v posmrtnou existenci, což souvisí s nízkou mírou náboženského vyznání a předešlým režimem. Zároveň posiluje představa o konečnosti lidského života a odklon od duchovních hodnot či důrazem kladeným na přítomnost (tamtéž 473-4).

Tab. 2: Rozšíření víry v posmrtný život a jeho formy v ČR v závislosti na genderu

Zdroj: ISSP 1999 a ISSP 2008

	Muži		Ženy		Celkem	
	1999	2008	1999	2008	1999	2008
Posmrtný život	31,8	17,9	48,8	32,4	40,7	25,4

Nebe	22,4	14,6	33,0	28,7	27,9	21,9
Peklo	16,4	11	25,4	23,0	21,1	17,2
Reinkarnace	16,8	11,5	24,9	17,5	21	14,6
Nadpřirozené působení zesnulých		12,8		21,8		17,4

Vývojem prošly postoje k posmrtnému bytí jak mezi věřícími, tak zejména mezi nevěřícími. Mezi křesťany najdeme jen asi polovinu lidí, kteří si myslí, že smrt není definitivním ukončením života, navzdory tomu, že je to součástí dogmatiky jejich vyznání. Ti ale často věří v převtělování duší a v nadpřirozené působení zesnulých. Naopak mezi nevěřícími najdeme asi 10 % těch, kteří věří v posmrtný život. Představa o konečnosti lidského bytí však v posledních letech posiluje (tamtéž 474).

Z kvalitativního výzkumu Nešporové vyplývá, že představy nevěřících o posmrtné existenci jsou velice vágní a nemají oporu v žádné konkrétní doktríně. O možnosti posmrtného života často pochybují a nemají o něm bližší představu. Také se mnozí pokoušeli tématu vyhnout. Ovšem celkově jen malý podíl respondentů byl pevně přesvědčen, že smrt je konečným bodem života. Asi polovina osob připouští, že je možnost přežívání některé složky člověka, i když neměla jasnější představu. Častou ideou byla reinkarnace, snad vzhledem k nedostatku alternativ. Také se stává, že během rozhovoru připouští jak existenci tak i neexistenci posmrtného bytí, přičemž se odvolávají na to, že o tom nepřemýšlejí či nemají dostatek zkušeností. Jen nevelká skupina zavrhlala zcela tuto možnost. Jejich výpovědi byly často stručné a také se odvolávali na to, že se nehlásí k žádnému náboženství. Další důkazy či literaturu nepotřebovali (tamtéž: 475-482).

U nevěřících se také objevují odkazy na klinickou smrt, předtuchy, sny či znamení, považované za důkaz možnosti života po smrti. Někdy se za ně pro jejich iracionalitu a souvislost s náboženstvím trochu stydí, přičemž kladou důraz na to, že se nehlásí k žádnému náboženství. Představy, ačkoli jakkoli vágní, směřují k naději, že se po smrti setkají se svými blízkými. Náboženská dogmata jsou nahrazována duchovní literaturou a informacemi z médií, které jsou často považovány za vědecké, ač tomu tak ve skutečnosti být nemusí. Typické je skládání toho, co se jim hodí do jejich symbolického světa, i když tak spojují křesťanství s jinými náboženstvími a mnohdy si i protiřečí. A tak se u jedné osoby může objevit víra v anděly spolu s vírou ve znovuzrození duše v jiném těle (Nešporová 2009: 475-482).

Věřící byli přesvědčeni, že smrtí život nekončí (ovšem to je dáno vzorkem respondentů z povahy výzkumu; v kvantitativních výzkumech jen asi polovina věřících věří v posmrtný život). Existenci po smrti vnímali většinou kladně. Objevovala se představa ráje, nekonečné blaženosti a přítomnosti Boha. Ale i u věřících se vyskytla nejistota a neurčitost představ. A i u nich je možnost synkreze představ z různých náboženství. Také se mění představa očištění, který je někdy přisuzován již životu na zemi. Katolíci věřili v pokračování nezměněné duše a dále ve vztah mezi zemřelými a žijícími, nejčastěji v podobě oboustranných přímlov, nehmotné komunikace. Nebe a peklo nebyly příliš zmiňovány, také představy nebyly o mnoho jasnější než u nevěřících a ani jistota dalšího života nebyla nijak výrazná (Nešporová 2009: 475-482).

3 CÍLE VÝZKUMU:

V následující části práce popíši kvalitativní výzkum, který jsem provedla formou semi-strukturovaných rozhovorů (např. Denzin, Lincoln 2005: 670-698). Cílem asi každého sociálně-vědního výzkumu by mělo být jednak – samozřejmě - získání nových informací o společnosti, jednak zdokonalení výzkumné metodologie. O toto se budu snažit i já.

Mým cílem je nastínit nazírání smrti mladými jedinci, kteří se liší tím, zda se subjektivně cítí nebo necítí být věřícími. Zajímá mě zejména rozdíl mezi nimi ve vnímání vlastní smrtelnosti, míra zabývání se touto problematikou, mechanismy vypořádávání a ne/smířenost s ní. Zaměřuji se hlavně na představy o posmrtném životě. Dále chci zjistit, zda ti, kteří se považují za věřící a zároveň se hlásí ke křesťanství, se při myšlenkách o smrti drží oficiální doktríny, nebo zda se jí pouze inspirují a interpretují ji vlastním způsobem. To posuzuji z hlediska katechismu.

4 VÝZKUMNÉ OTÁZKY:

- 1) Jak mladý věřící člověk (křesťan - respondent) pohlíží na smrt? Jakým způsobem se vyrovnává s myšlenkou vlastní smrtelnosti?
- 2) Existuje konzistence mezi vírou mladého věřícího (křesťana - respondenta) a oficiální doktrínou v otázkách smrti?
- 3) Jak mladý nevěřící člověk (respondent) pohlíží na smrt? Jakým způsobem se vyrovnává s myšlenkou vlastní smrtelnosti?

5 METODOLOGIE:

Výzkum je kvalitativní studií, kterou jsem provedla metodou polostrukturovaných interview (Denzin, Lincoln 2005: 670-698). Ta mají

podobu face-to-face rozhovorů 2 jedinců s předpřipravenými stejnými otevřenými otázkami, jelikož tato metoda se mi zdá nejvhodnější pro hloubkový výzkum konkrétních otázek. Interview je empatické, zdůrazňuje postoj. Jde o aktivní proces, jehož cílem je porozumění perspektivě jedince.

Výběr jsem omezila na jedince ve věku 20-30 let, protože z psychologických šetření vyplývá, že tito lidé již mají formované hodnoty a zajímavé je, že je mezi nimi nízký podíl věřících, což bude hrát roli ve vývoji víry ve společnosti v následujících dekadách (Nešporová 2009: 472); zároveň je škálování po deseti letech v sociologii běžné. Rozšířím tak pohled na víru mladé generace v posmrtný život. Je to zároveň i moje vlastní věková kategorie, tudíž bych neměla mít problém s hledáním osob tohoto věku ve svém okolí. Navíc do zhruba 33 let se názory mění – mám tedy jedinečnou možnost odhalit původce formování představ bez retrospektivy (a tudíž bez rizika špatné paměti; tamtéž).

Věřícího a nevěřícího rozlišuji podle odpovědi na otázku: „Jsi věřící?“ (Případně „Považuješ se za věřícího/ Cítíš se být věřící/ Kdyby ses měl/a zařadit mezi věřící nebo nevěřící, kam by ses zařadil/a?“) Jde tedy o subjektivní religiozitu (viz výzkum EVS). Toto hledisko nesouvisí s tím, zda jsou členy některé církve či jak často navštěvují bohoslužby. Napodobuji tak rozdělení, které provádějí kvantitativní šetření náboženství, a mohu tak prohloubit jejich zjištění. Na základě této subjektivní sebedeclarace jsem vybrala čtrnáct respondentů, osm z těch, kteří se prohlásili za nevěřící, a dále šest křesťanů. Dva „nevěřící“ jsem nakonec do práce nezahrnula, protože z rozhovoru vyplynulo, že věří v jiné náboženství než křesťanství.

Výběr byl proveden na základě mých sociálních sítí. Při hledání respondentů jsem měla problém najít ve svém okolí mladé věřící jedince. Nejprve se mi podařilo oslovit jen ženy (podle Nešporové, 2009, také i

podle jiných výzkumů jsou ženy obvykle častěji ochotné poskytovat rozhovor). Konečný poměr žen a mužů je 10: 2. Věk se pohyboval mezi 20 a 30 lety, resp. kolem 25 let. Nebudu tedy srovnávat postoje podle pohlaví a ani věku, protože mužů bylo málo a nemám jinou věkovou kategorii pro srovnání.

Co se týče délky rozhovorů, záleželo na výřečnosti respondenta a na tom, nakolik měl promyšlené téma života po životě. Časový horizont, který jsem původně plánovala alespoň na 60 minut, nebyl vždy dodržen, zejména v případě nevěřících, kteří zároveň nevěřili v posmrtný život a neměli tak k tématu co dále říci. Obecně se dá říci, že déle se o tématu dokážou bavit věřící lidé než nevěřící. To je dáno zřejmě tím, že jim jejich víra dává konkrétní a barvitě představy o tom, co se bude dít po smrti, na rozdíl od nevěřících, kteří představy nemají tak podložené a ani promyšlené.

Výzkum byl proveden v Západních Čechách. Rozhovory probíhaly jednak u mě doma (3), jednak u respondenta doma (3), dále u respondenta v práci (2) a v kavárně (3), v jednom případě proběhl rozhovor přes Skype. Ukázalo se, že nejméně vhodným místem byla kavárna, zejména kvůli horší srozumitelnosti nahrávek a také z důvodu možné neotevřenosti respondenta ve veřejném prostoru, což se může odrazit v odpovědích a potažmo i ve zkrácených výsledcích výzkumu. Nejlepším místem naopak byl asi domov dotazovaného, protože se zde cítil nejpřirozeněji.

Otázky sledují, zda se jedinec hlásí k nějakému náboženství, případně k jakému. Dále mě zajímá, zda se hlásí k církvi, zda navštěvuje bohoslužby, případně jak často, a zda čte náboženskou literaturu. Jak často přemýšlí o smrti. Jak se staví k tomu, že sám / sama jednou zemře. Co mu / jí pomáhá se s tím vypořádat. Jestli se v jeho / jejím životě stalo něco, co ho / ji ovlivnilo v nahlížení na smrt (zažil/a smrt někoho blízkého,

jak to prožíval/a a zda, případně jak se s tím vyrovnal/a). Zda věří v posmrtný život a jak podle něj / ní vypadá. Zda věří na existenci nebe a pekla. Zda věří na existenci ducha / duše, zda je dle nich charakteristická jen pro lidské bytosti. Jestli mohou duše komunikovat se živými, a jakým způsobem. Co si myslí o klinické smrti, telepatii, děja-vu, předtuchách a snech. O respondentech byla dále sbírána data, jako je pohlaví, věk, bydliště a vzdělání.

Interview byla nahrávána a poté přepsána. Následně byly rozhovory analyzovány pomocí programu (Atlas/ti). Zaměřuji se na podobnosti a odlišnosti, které se v rozhovorech vyskytnou, následně zrekapituluji mechanismy, jakými se jedinci vypořádávají se smrtí, zda se jí bojí, zda jsou věřící konzistentní s oficiální naukou církve ad. Budu zkoumat obě skupiny jednak odděleně, jednak společně.

6 ETICKÉ PROBLÉMY:

Jako jeden z nejzávažnějších problémů výzkumu vidím samotné téma, které by mohlo být vnímáno jako velmi citlivé. Tak s ním také budu nakládat. Téma smrti může být bolestné například pro někoho, kdo v nedávné době přišel o blízkou osobu. Svou studií proto nechci zasáhnout příliš velkou populaci, nejde tedy o kvantitativní šetření. Respondenty jsem předem seznámila s tématem a bylo na nich rozhodnout se, zda chtějí na výzkumu participovat.

Problematická je také možná identifikace respondentů vzhledem k tomu, že jde o některé moje známé. Tomu se snažím zabránit tím, že neuvádím jejich jména a také nepřikládám celé přepisy rozhovorů, aby nebyli odhaleni například podle svých výroků. Místo jejich pravých jmen uvádím fiktivní křestní jména.

7 ANALÝZA

Tab. 3: Charakteristiky respondentů

Respondent	Věřící	věk	Profese	vzdělání, obor	bydliště
Anna	Ne	25	Student	VŠ, sociologie	Plzeň
Petra	Ne	25	Student	VŠ, lékařství	Plzeň
Klára	Ne	28	sociální pracovnice	VŠ, sociální práce	Plzeň
Eva	Ne	22	Student	SŠ, učitelství	Plzeň
Pavla	Ne	25	Student	VŠ, blízkovýchodní studia	Plzeň
Honza	Ne	25	Likvidátor poj. událostí	SŠ, automechanik	Plzeň
Katka	luteránství	24	Student	VŠ, sociologie	Plzeň
Radka	katolicismus	25	Student	VŠ, psychologie	Plzeň
Míša	katolicismus	30	finanční poradce	SŠ, antropologie	Plzeň
Lucie	„v Boha“	29	Sociální pracovnice	VŠ, blízkovýchodní studia	Rokycany
Hana	katolicismus	25	Sociální pracovnice	VOŠ, sociální práce	Plzeň
Petr	„v Boha“	30	Podnikatel (zemědělství)	SŠ, elektro	Beroun

7.1 RESPONDENTI

Rozhovor s respondentkou Annou byl uskutečněn 30. 10. 2010. Respondentka si myslí, že po smrti nic není, ale přesto tuto možnost nezavrhovala: „Takže: ano, nevěřím, ale jak jsem říkala, to nezatrácuju.“ Tato žena však spoléhá spíše na vědu a na jevy, které jsou podloženy důkazy. To je pro dnešní dobu obvyklé. Smysl života pak nachází právě v tom, že život má vyšší hodnotu tím, že nemáme možnost něco odkládat a máme se soustředit na nynější život.

Zároveň smrt blízkého neprožívala výrazně odlišně od lidí, kteří v další život věří. Říká, že to byl šok, což je přirozená reakce na kritickou situaci, kterou ztráta blízké osoby bezpochyby je. Těžké bylo pro ni smíření se s myšlenkou, že už danou osobu neuvidí: „Neuměla jsem si

zařadit, že děda tady už není. Že už ho nevidím, že už ho neobejmu. Jakoby naprostý odmítání toho, pochopit to, že umřel. Takovej údiv, že on už tady opravdu není. A to mi trvalo docela dlouho. Pár měsíců určitě.“ Navíc se jednalo o prarodiče, se kterým měla spojené dětství, které pro ni tím prý skončilo. Se situací se ale postupně začala vyrovnávat: „V určitým čase jsem to začala brát, jako že tak to je. A že byl hodně nemocnej a že se dožil pěknýho věku a tak.“ V první chvíli také brečela.

Podle svých slov se ale smrti nebojí: „A беру to – i v těch čtrnácti, když děda umřel, jsem to brala, jako že ta smrt je normální. Takže to samozřejmě беру, že to tak je. Člověk přichází a bude tady určitou dobu a když to tělo nevydrží, tak odejde.“

Co se týče vlivů na její představy, zmiňuje vliv rodiny a výchovy. Ona sama je nevěřící. Její rodiče věřící jsou, respondentka si ale myslí, že nevěří. Dále zde mohl být vliv knih, většinou odborných, jako byly encyklopedie, které jí kupovali rodiče. Na věci mezi nebem a zemí nevěří, ale ani neříká, že nic takového neexistuje. Přehodnotila by své postoje tehdy, kdyby měla potřebné důkazy. Věří spíše ve schopnosti člověka.

Druhá respondentka, Petra, (rozhovor ze 3. 11. 2010) taktéž nevěří v posmrtný život. Může to být ovlivněno tím, že studuje lékařství. Nad tímto tématem zatím příliš nepřemýšlela. Zdá se, že ze smrti nemá strach, přijímá ji jako součást života. Také se snaží soustředit na tento život: „Asi jo, vím, že tu jednou nebudu, to je mi jasný. No, asi je to ještě daleko, jak doufám. Nevím. Ne, nebojím se. Víím, že to tak bude. A doufám, že předtím něco stihnu udělat, bejt nějaká spokojená.“ Chce pomáhat lidem, třeba jako onkolog.

S bolestí po odchodu blízké osoby podle ní pomáhá hlavně čas. Také to, že to tak v přírodě chodí: „To jo, ale tak to prostě chodí. Takovej mám nějaký pocit, že tak to je zakořeněný v těch lidech, že rodiče vždycky jednou umřou. Takovej ten koloběh.“ Také záleží na věku, ve

kterém jedinec o blízkou osobu přijde. Tato žena příliš nevnímala smrt praprarodiče, protože jí bylo teprve 12 let. Dále záleží na vztahu, který s danou osobou jedinec má. Pokud vztah není intenzivní, odchod ho tolik nezasáhne. Respondentku spíše trápily následky, které to pro její rodinu bude mít. Smrti se nebojí, ale raději by zemřela na infarkt než na rakovinu. Spíš by jí trápila smrt jejích nejbližších a následky odchodu jedné osoby pro ostatní.

Sama o sobě říká, že věřící není, ale ani nic nepopírá. „Ateista určitě nejsem.“ Věří na existenci jevů mezi nebem a zemí: „Němnohdy určitě je něco někde mezi nebem a zemí, nějaký takový věc, který nejsou vidět. (...) Určitě jsou lidi, který mají takovou empatii, že dokážou vycítit, co přesně z člověka jde, že klidně i na dálku...“ Objevuje se nedůvěra k horoskopům v časopisech. Věří na energie ve vesmíru. Z její rodiny věřila jen babička a prababička.

Klára (5. 3. 2011) svůj názor během rozhovoru měnila. Nejdříve se přiklání k převtělování duší, vymezila se proti křesťanství, proti představě nebe a duše, ale i proti nirváně. „No já nejsem věřící jakoby křesťan. Protože nevěřím na to, že je tam někde nějaká dušička a bude do nebe a že tam se bude zpovídat ze svých hříchů, tomu já nevěřím. Ale spíš bych se přiklonila k nějakému převtělování duší“. Nemá ráda, když se někomu říká, v co má věřit, spíše si sama vybírá a kombinuje, co se jí líbí. Dále mluví o tom, že náboženství si možná vybírají z pravdy jen části. Také problematizuje možné zneužití víry. Raději než o duši mluví o přenášení minulých vzpomínek: „Nevím, jestli je duše, tak asi jo, ale nevím, jestli to bude duše, no prostě není to hmota, ale minulý vzpomínky na ten minulej život se přenáší do dalšího. Jestli je to zrovna duše, to asi ne.“ Na konci si však trochu protiřečí, když říká: „A myslím si, že ani po smrti se to nedá ověřit, protože podle mě už tam nezůstává ta paměť toho člověka.“

Prohlásila, že nemá ráda škatulkování, ona sama se nehlásí k žádnému náboženství. Informantka nemá jasnou představu, kde se duše nachází mezi smrtí a narozením, ale může to podle ní být někde mezi nebem a zemí. Právě při vyslovení této myšlenky nahlas se dostává k tomu, že si vlastně není jistá, že tomu opravdu věří. Zpochybňuje, že by to mohla být pravda. Zvažuje, proč tomu tak je, a přemýšlí, že asi proto, že ten, kdo věří, vlastně chce, aby to tak bylo. Také je možné, že tomu věří proto, že jí to někdo řekl nebo si to přečetla. S konkrétními lidmi si to nespojuje. Například u otce by ani nechtěla, aby se vrátil v jiném člověku. Na konci ale říká: „Takže já podle toho, co tady říkám, tak asi nevěřím v posmrtný život. Protože fakt když takhle mluvím, mluvím, tak to je spíš, já něčemu chci věřit. Ono je to takový rozporný. Já kdybych umřela, tak nechci, aby něco bylo. Ale kdyby umřela mamka, tak chci, aby byl nějaký posmrtný život.“

Co se týče jejích zkušeností s úmrtími, zemřel jí otec, když byla malá, a to potlačila. Na jednu stranu se jí ulevilo, na druhou stranu ji to mrzelo. Později se s tím už smířila. Úmrtí tety ji tolik nesebralo, smrt babičky jí přišla přirozená: „Když je to prostě přirozená, umřela mi babička, měla jsem jí ráda, tak jsem to brala: je to tak a prostě nic. A většinou to bylo, když jsem byla malá, a ty tety, to už jsem byla starší, ale zase jsem k nim neměla nějaký bližší vztah.“ Znovu se tedy potvrzuje, že je důležitá situace a vztah, který jedinec se zesnulým měl.

K vyrovnání se se situací jí pomohlo, když si řekla, že pro daného člověka nebo pro jeho rodinu je to tak lepší, například, že už splnil svůj úkol, nebo je to vysvobození pro jeho nejbližší okolí. U otce došlo nejprve k potlačení, v některých situacích se téma znovu vynořilo, ale později (asi za osm let, v osmnácti) se s tím vyrovnala. Komplikovanější to bylo tím, že to pro ni bylo i vysvobozením, a vyčítala si, že se jí ulevilo. Pohřeb nevnímá jako nezbytný. Pomáhá jí spíše sama si věci srovnat a také jít na hřbitov, protože věří, že jí daný člověk vidí.

Pokud jde o přemýšlení o smrti, spíše přemýšlí o tom, jaký smysl má život. Nechtěla by teď zemřít, protože má pocit, že zatím nezažila nic skvělého. Ze smrti strach nemá, ale bojí se, že by posmrtný život byl horší, než ten současný. Říká: „Reálný to je, ale nevím, co to je“. Také má strach „z pomalý, dlouhý, bolestivý smrti.“ U své matky „bojím se i toho, jak bude umírat, jestli jí budu moct pomoci, jestli se o ní dovedu postarat.“

Na horoskopy, karty či věštce věří, ale záleží na tom, jestli to dělá podvodník, nebo člověk, který má „dar“, podobně jako ona intuici. Nevěří na horoskopy na internetu a v novinách. Také sama s tím nemá dobrou zkušenost. Věří také na náhodu. Dále věří na duchy, ale není si jistá, jestli jsou i po smrti, a zvažuje, zda zde nezůstávají. Spíše se ale přiklání k převtělování: „Takže možná, že ani po smrti člověk nikam nejde, že tady prostě je, a furt je tady někde na zemi, ale to by zas bylo tady těch duchů ňák moc.“ Také věří na intuici, jelikož ji sama zažila. „Takže možná ňáký ty duchové že jsou. Ne duchové, spíš takový vnitřní, vnitřní, ne že by to bylo, tady by to lítalo, spíš jako v tich lidech, že je ňáká ta duše. Nevím, jak bych to vysvětlila. Jako ňáká ta intuice, víra, nevím. Ten duch je v hlavě. Není to támhle ňákej duch, kterej rozbíjí věci nebo chodí mezi lidma, ale spíš duch v tom člověku.“ Něco mezi nebem a zemí podle ní existuje jen v tomto životě.

Její představy se formovaly zkušenostmi i knihami a internetem: „Takže proto jsem říkala, fakt když se nad tím tak člověk zamyslí, tak pak přijde na to, nevím, že věří něčemu, protože mu to někdo řek', něco si přečetl, a tak si vybere to nejhezčí, co mu přijde nejhezčí, a když pak se takhle o tom člověk baví, tak zjistí, že to je hrozná kravina.“ Také to, že pracuje pro charitu. Negativně ji ovlivnili lidé, kteří se chovají jinak, než čemu věří. Její rodina je nevěřící. Zmiňuje svou matku a setru, které nutila babička chodit do kostela, i když nechtěly.

O přistoupení na víru říká: „Ten dospělej člověk si může tu cestu najít, ale právě už vidí, jak ty lidi jenom o tom mluvěj, jak to zneužívaj, takže už vidí i ty negativní. Kdežto to dítě věří všemu, co se mu řekne“. Nevěří institucím, které zprostředkovávají víru.

Eva (3. 2. 2011) nevěří tomu, že by se po smrti něco dělo, jelikož jí o tom nikdo nepřesvědčil ani nic podobného nezažila: „Nevím. Prostě nikdo mě zatím nepřesvědčil o tom, že by se něco dít mělo. Nikdy jsem nezažila nikoho, že by se převtělil do někoho nebo do něčeho. Takže si myslím, že nic takovýho neexistuje.“

Se smrtí nemá moc zkušeností, ve dvou letech jí zemřel prarodič. Ostatní lidé jí nebyli tak blízcí. Pomáhalo jí, že se vyhýbala věcem, které dělali společně. Také se snažila na to zapomenout: „Ale člověk musí prostě jít dál, musí dělat věci, který ho bavily i předtím, musí dál pomáhat třeba těm lidem, který po něm zůstali, takže jsem chodila dál na Ko.mara, abych se toho trošku zbavila. Začla jsem i potom postupně jezdit na to místo, jsem se normálně bavila s tou rodinou, kde zemřel ten člověk, a tak ňák to pomalu přecházelo, no.“ Pohřby a hřbitovy nesnáší.

O smrti přemýšlí, když se stane třeba něco vážného v rodině. Strach ze smrti nemá, myslí si: „až to přijde, tak to přijde, a asi to tak mělo bejt. Je to tak na tom světě zařízený, že každej člověk má určitej ňákej vymezenej čas, kdy má žít. Samozřejmě je něco jinýho, když někoho srazí auto na ulici, tak to tak asi bejt nemělo, ale pokud někdo umře přirozenou smrtí, tak si myslím, že to tak prostě má bejt.“ Je smířená i s vlastní smrtelností: „člověk má umřít, aby mohlo žít něco dalšího.“ Říká, že nejhorší je to pro pozůstalé, pro dotyčného to může být vysvobození. Nejvíc se obává toho, že by mohla umřít sama, v bolestech.

Ona sama je nevěřící, stejně jako její rodina. Pouze pradědeček byl farář, ale: „, Asi to bylo i tím, že babičku hodně tahali do kostela a ona to neměla ráda. Takže možná i tím se to vypěstovalo u nás v rodině.“

O existenci něčeho mezi nebem a zemí nikdy moc nepřemýšlela. Říká: „Já jsem taková, že když si na něco nemůžu šáhnout, nebo nemůžu se o tom přesvědčit, tak v to nemůžu věřit. Ale je jasný, že občas má člověk takový ty stavy, kdy si říká: Pane Bože, ať už. To je asi u všech, no. Ale že bych vyloženě v něco, nevím, nevím.“ Kartám a podobně nikdy nevěřila, ale její matce se několikrát splnilo, co si vyložila. To jí přijde zajímavé. „Já nevím, nějaká pozitivní energie nebo něco takového. Jestli člověk, že jo, vybírá si ty karty podle svého svědomí a vědomí a je to taky asi hodně o náhodě.“ Po zkušenostech s kartami či kyvadlem je ochotná říct, že na tom něco je. Věří na telepatii, protože ji zažila u své babičky a její sestry. Své představy si formovala sama: „umřeli nějaký ty známí, který jsem měla ráda, a říkala jsem si: třeba je jednou v někom potkám. Ale nikdy se nic takového nestalo.“

Pátá žena, Pavla (6. 1. 2011) jedinému, v co je schopná věřit, je, že duše po smrti někde pobývá. V jinou formu života ale nevěří. „Maximálně že dojde k oddělení té duše od toho těla, že jo, a že možná ta duše bude ještě nějakým způsobem fungovat, ale jinak asi životem bych to vysloveně nenazývala.“ Uvažuje, že by duše mohla odejít do nebe, nebo zůstat na zemi. Občas má totiž pocit, že na ni možná někdo dohlíží. „já mám občas ten pocit, že tady třeba někdo je, že na tebe třeba i někdo dohlíží, víš. Že si říkáš, že tu nejsme úplně sami a že možná ty zemřelí, ať už příbuzní nebo známí, někdo, kdo ti byl někdo hodně blízký, pořád tady s náma někde je.“

V páté třídě jí zemřel prarodič, to však šlo mimo ni. Také k němu neměla příliš blízký vztah. Později, když byla na střední škole, jí zemřel druhý prarodič. To už prožívala silněji, protože si s ním rozuměla. Má trauma z nemocnic, protože zemřel právě tam. Vyrovnat s tím jí pomohla hlavně rodina. Ale přemýšlí, že je to škoda, že kdyby poslouchal lékaře, mohl ještě zažít plno věcí.

Špatnou zkušenost má s rozloučením se s mrtvým, protože se jí to vrylo do paměti. Těžký byl pro ni i pohřeb příteleva strýce, pro něhož měla jeho rodina připravenou vlastní, chytlavou řeč. Také stání při písničkách bylo pro ni na zhroucení. Pohřby jsou podle ní dobré pro uvědomění si toho, co se stalo.

O smrti přemýšlí tehdy, když se něco stane. Má třeba strach o babičku, která o své zdraví také moc nedbá. Má také špatnou zkušenost s nemocnicí, kde se o ni příliš dobře nestarali. Dále se téma objevuje s ohledem na stáří. Strach nemá přímo ze smrti, ale z umírání. Přemýšlí, jak a kdy zemře, ale vysloveně strach z toho nemá. Také hraje roli strach o druhé.

Tato respondentka je také nevěřící. Jinak věří na déja-vu, protože ho často sama zažívá. Dále věří na charakteristiky znamení, většinou podle ní sedí. Na karty nebo astrologii říká, že nevěří, ale od známých ví, že jim to vyšlo. Také si myslí, že „všechno se děje tak, jak to má se dít.“

Vliv na její představy mají přátelé, sama čte horoskopy. V její rodině není nikdo věřící. „Pokud v tom člověk nevyrostá, v nákej tej víře, tak tě to ani nenapadne a bereš to jako normální.“ Ovlivnily ji také její zkušenosti.

Šestým respondentem byl nevěřící muž - Honza. Rozhovor s ním proběhl 31. 1. 2012. Jako jediný zažil kromě úmrtí prarodičů také smrt obou rodičů. U dědy uváděl, že byl malý a nerozuměl tomu. Zato však v případě otce mu bylo šestnáct sedmnáct a situaci silně prožíval. To je samozřejmě znásobeno tím, že se jednalo o rodiče. Uvedl, že všechny odchody blízkých oplakal. U jeho matky se již cítil silnější a situaci zvládal lépe, už ho „to zasáhlo víckrát. Že už prostě člověk přemýšlel trochu jinak.“ To znamená, že se uklidňoval tím, že odchod čeká každého a že se pak možná má lépe.

Lepší vyrovnání se mohlo být ovlivněno jednak tím, že několik úmrtí ve svém okolí již zažil, a jednak jeho vyšším věkem. V té době ale přiznává, že mu pomáhal také alkohol. Pomoc dostával i od známých v podobě soucitu, ale za nejsilnější prvek považuje čas. Ani pohřeb mu podle něj s vyrovnáním nepomohl, protože i po něm si to v sobě nesl, řada situací, jako například hledání zaměstnání, mu připomněla, že nemá otce, který by mu s tím pomohl.

Pokud přemýšlí o smrti, tak v tom smyslu, jak dlouho tady ještě bude, zda bude zdrav apod. Zmiňuje také všednost smrti v médiích. Zde vyslovuje také přání věřit v posmrtný život, na druhou stranu však u něj převládá pohled na člověka jako bytost vyvinutou z mikroorganismů, která si pouze uvědomuje vlastní konečnost a snaží se ji překonat alespoň v myšlenkách. Uvádí, že by byl rád, „kdyby něco bylo“, kdyby se dostal „na jinej level“, nebo se znovu narodil.

Do kostela nikdy nechodil. Na duši má nejasný pohled. Prý nevěří; v další části rozhovoru ji však zmiňuje ve spojení s čerstvou zkušeností souseda, který se meditací dostal mimo tělo. Záhy existenci duše vyvrací a nahrazuje ji myšlenkou, protože by podle něj tělo bez duše nemohlo fungovat. To svědčí o malé promyšlenosti tématu. Na něco mezi nebem a zemí věří, mimo jiné věří na mimozemšťany, ale ne na televizní věštce.

Jeho odpovědi kolísaly mezi tím, že by chtěl na posmrtný život věřit, a tím, že na něj nevěří. „Asi nic nebude. Je to smutný, ale je to tak.“ Ze smrti tento respondent má strach, pokud by měla být pomalá a bolestivá.

Sedmý informant – Katka - (4. 11. 2010) byla sice věřící, ale ne příliš sdílná. To pro věřící v jiných výzkumech nebylo typické. Myslí si, že posmrtná existence vypadá tak, jak si kdo přeje, aby vypadala. Věří v ráj: „Pokud ráj má být rájem, tak to bude vypadat ideálně pro každého z nás.“ Pro ni samotnou by byl barevný, veselý, šťastný, bezbolestný.

Smrt vzhledem k svému věku nevnímá jako něco, co by se jí osobně týkalo. Nebojí se jí, spíše se bojí stáří. Pokud se objeví v jejím životě, nese ji hodně těžce, „ale já toho člověka vidím pořád někde u sebe, nad sebou.“ Myslí si, že když na danou osobu její nejbližší vzpomínají, tak nikdy neumře. Zároveň je to ale tragédie, kterou vnímá negativně.

Když jí zemřela babička, přála si pro ni pohřeb, ale její rodina to nechtěla, což ji dodnes trápí. Sama ho chápe jako formu rozloučení, dokončení procesu. Je pro ni důležité pohřbení do svěcené vody. Říká: „Mně ten akt toho pohřbu přijde naprosto přirozený, naprosto logické zakončení té smrti. Moc se mi nelíbí, že lidé kolem mě, kteří v Boha nevěří, tohle považují jen za nějaké gesto, trápení a prodlužování smutku. Já si naopak myslím, že člověk by se měl s tím smutkem vyrovnat. Je přece dobré mít ten smutek. Smutek je normální, přirozený.“ O smrti moc často nepřemýšlí, jen v kontextu svých příbuzných.

Respondentka je protestantské víry, luteránka. Navštěvovala luteránskou školu, kde se s vírou seznámila. Její rodina je ateistická. Matka proti její víře nic neměla, ale nechtěla jí dovolit nechat se pokřtít, dokud nebude dospělá. Později se pokřtít nenechala, protože má negativní vztah k církvím. Nechodí ani pravidelně do kostela. Od pravoslaví se odlišuje tím, že chce, aby do nebe měli přístup i jiní lidé, než jen ti, kteří věří v trojjediného Boha. To vidí jako problém. Na nic dalšího mezi nebem a zemí nevěří.

Radka (respondent 8, 30. 10. 2010) byla taktéž věřící, křesťanka, katolička. Oproti předchozí byla velmi sdílná. Podle ní smrt není koncem života, ale bude pokračovat, „z hlediska spravedlnosti“. Doufá, že je po smrti soud, „Když se zhodnotí ten život člověka a nějak budou tam následky.“ Ztotožňuje se s katolickou vírou v nebe a peklo, možná i očistec. Líbí se jí představa, že po smrti budou vlastnosti člověka

znásobené: „Takže třeba člověk, kterej byl třeba extrémně sobeckej, neměl rád lidi, tak to tam bude dál, sám a bude z toho nešťastnej, že nebude mít nikoho, bude to ještě znásobený.“ Peklo si představuje jako stav deprese, beznaděje. Nebe jsou podle ní pocity štěstí, euforie. Bylo by pro ni horší věřit tomu, že po smrti nic není, protože by už nikdy neviděla své blízké, nestihla by jim všechno říct. Věří, že se to daná osoba doví, buď už teď, nebo až ona sama zemře. Konečnost života by jí sama o sobě nevadila, spíše: „Je pro mě důležitý ta křesťanská představa z hlediska spravedlnosti a pak z hlediska blízkých lidí, kteří zemřeli.“ Také si myslí, že by se měl každý na smrt připravit, nevytěšňovat ji, vyrovnat se s tím, co prožili. Žít dobrý život.

Se smrtí se setkala jak v rodině, tak ve svém okolí. Těžko prožívala náhlé odchody lidí a zejména příbuzných. Vyrovnávat s tím jí pomáhala hlavně rodina a známí, trochu i situace, kdy se řešilo něco jiného. Lépe snáší, když člověk zemře doma a všichni se s ním stihnou rozloučit. Také jí pomáhá její víra, modlení. Pohřeb podle ní smysl má, zejména pro pozůstalé, nejprve smutek a pak na hostině se začaly řešit jiné věci. Nedržela černé oblečení, spíše pokračovala ve svém životě, snažila se dělat něco užitečného, ne jen sedět doma a brečet. Nyní ze smrti strach nemá, spíše má pocit, že má ještě dost času. Bála by se, kdyby měla zemřít už teď. Chtěla by něco vykonat, naplnit svůj život, splnit svůj úkol.

Je křesťanka, stejně jako její rodiče. Odmalička chodí do kostela. Studuje psychologii, některé věci promyslela, takže nemá zcela ortodoxní názory. Není si zcela jistá očistcem, protože byl specifikovaný až později. Zároveň ale říká, že spousta lidí by nepatřila ani do pekla, ani do nebe: „Já teda osobně doufám, že existuje, že to není jenom výmysl, protože mi to přijde, když to vezmu osobně, tak já doufám, že tak špatně, abych šla do pekla, snad nežiju, ale zase natolik svatej, nebo tak skvělej, svatej život, aby to bylo na to nebe, já nevím, František z Assisy a podobný osobnosti, skutečně bez much, takových těch malých, tak zas takový to

taky není.“ Také věří na odpustky, které člověk modlitbou může dostat pro zemřelého v očistci. Věřící na duši a na poslední soud. O smrti přemýšlí, když se s ní setká, nebo v souvislosti se stářím. Ovlivňuje ji víra, zkušenosti, rozhovory se starými lidmi.

Míša (20. 1. 2011) je nejstarší, již vdaná a má děti. Její představa posmrtného života je ovlivněná četbou Moodyho Života po životě. Mluví o tunelu a o Kristovi: „nebo hodně lidí, který třeba zažili klinickou smrt, tak povídají něco o nějakém tom tunelu a že na konci čekala třeba zářící osoba a tak, tak myslím si, že to by mohla být moje představa taky. A pod tou zářící osobou já si velmi snadno, nebo nevím, jak to říct, prostě dosadím si tam Krista.“ Také věří na vzkříšení na konci věků.

Posmrtný život si přesně nepředstavuje, jen to, že bude u Boha. Peklo si představuje tak, že: „to peklo je to, že třeba po té smrti nemůžou být s tím Bohem“. Nemá představu nebe nebo očistce či pekla. Věřící, že všechny hříchy, kterých bude litovat, jí budou odpuštěny. Je podle ní také možné, že pouta, která člověk zanechal, trvají i po smrti.

Co se osobních zkušeností týče, zemřel jí prarodič. Další úmrtí šly mimo ni. Naráží přitom na to, že je to možná rozpadem tradiční rodiny, že rodiny už smrt tolik neprožívají. Stáří a smrt jsou podle ní odsunuty na vedlejší kolej. U dědečka se modlila za to, aby jeho utrpení skončilo: ať tak, nebo tak. Byla také ráda, že zažil jejího syna. Žije také hodně přítomností a do hloubky o tom nepřemýšlí.

O smrti přemýšlí, když si přečte knihu nebo se podívá na film s touto tematikou. Je to pro ni ale přirozená součást života. Přesto by smrt člověka, kterého má ráda, obřečela. Má však výhodu, že se s ním může spojit v modlitbě. Stejně jako předchozí žena mluvila také o vysvobození duší z očistce pomocí modlitby. O vlastní smrti vzhledem ke svému věku příliš nepřemýšlí, ale téma vyvstalo kvůli její nemoci. Tehdy jí spíše trápilo, jak by to bez ní zvládla její rodina. Měla by strach z bolesti.

Smrt nahlíží jako spravedlivou, protože potká každého. Smrt pro ni má smysl: „myslím si, že v pozadí spousty jednání, který člověk dělá, je právě to, že může umřít.“ Může být podle ní vysvobozením od trápení a bolesti. Člověk by si neměl ale na život sahat sám.

Ona sama je pokřtěná jako dítě, i když její rodiče věřící nejsou. Věřící byli její prarodiče, dědeček byl kostelník, takže chodila pravidelně do kostela. Po střední škole začala chodit s přáteli na biblické hodiny k protestantům. Pak se ale sbor rozpadl, takže s jednou částí odešla. Byla znovu pokřtěná, avšak necítila se tam dobře kvůli jazykům, které se tam očekávaly, takže tam přestala chodit. Pak měla zážitek, říká tomu „setkání s Kristem“. Její manžel hledal pro sebe vhodné náboženství a nechal se také pokřtít. Měli církevní svatbu a nechali pokřtít i své děti. Začali celá rodina chodit do kostela. Nejprve měla problém s institucí papeže, ale dnes ho chápe jako ředitele církve. Nechala se i biřmovat.

Její starší děti, které byly pokřtěné jako větší děti, nemají k víře tak blízko, jako její mladší děti, pokřtěné hned po narození a vedené k víře odmalička.

Její představy jsou ovlivněny četbou o klinické smrti, trochu filmy. Smrt by podle ní měla být oslavou života. Je důležité se se zemřelým člověkem důstojně rozloučit. „Prostě se mi zdá, že i po tý smrti, aby ten život moh' bejt ukončenej, tak i to ukončení by měl bejt nákej obřad.“

Další žena, Lucie, (29. 1. 2011) je taktéž věřící. Nepochybuje o tom, že nějaká posmrtná existence je. Věří v Boha. Věří také na opakování životů: „Ale spíš to, že se něco jako opakuje. Nějakou jako dobu. Možná ty životy. Jako opravdu že se vracíme teda.“ Věří, že jsme tím, co předcházelo, zatížení. Měla prožitek, který jí to potvrzuje. Dostala se z krize díky přístupem, který pracoval s tím, že její fyzická bolest souvisí s jejími předky. A když byla jako malá v kostele, měla prožitek, kdy zkolabovala. Nesnaží se to však dávat do souvislostí.

Ve svém životě se setkala se smrtí i sebevraždou. Zabila se matka její přítelkyně, kterou dobře znala. Snažily se vzájemně podpořit. Informantka se snažila pochopit její situaci i skrze psychiatrii. Důležité pro ni bylo také zjistit souvislosti, co tomu v rodině předcházelo. Sebevraždu jako takovou však neodsuzuje, protože ji vnímá jako něco, za co člověk nemůže. Také kněz jí potvrdil, že i katolická církev mění pohled na sebevraždy. Myslí si, že to, že člověk si sáhne na život, má nějaký význam, jinak by to nemělo smysl. „Ale když to udělají, tak si nedovedu představit, že by to mělo být čistě zatracení a konec. Navíc jako v pekle, já to asi zjednodušuju, jenom to chci vystupňovat. To si nedovedu představit.“

Další smrt neprožívala tak dramaticky. Představila si, že už toho člověka neuvidí. Také k tomu nebyla tak blízko. Pak jí také zemřel jeden z přátel, mladý člověk, který dostal rakovinu. Byla mu i na pohřbu, který do té doby odmítala. Tam se jí nelíbilo, že se lidé bavili. Považuje to ale za důležitý rituál. Sestra dotyčného jí pak řekla, že nepochybuje, že se vrátí. Sama si pomáhá i tím, že si řekne, že ten člověk už možná dosáhl pravdy. Také se s tím vyrovnává tak, že se to tak prostě děje, protože je to Boží vůle. Také si myslí, že smrtí život nekončí, což jí pomáhá. Prožije smutek, spojí se s blízkými lidmi. Sebevraždu, která přišla nečekaně, prožívala v šoku. Dále jí pomáhá shánět o tom informace.

O smrti přemýšlí často, pracuje jako sociální pracovnice. Sama měla zážitek blízkosti smrti. V té době jí bylo jedno, jestli bude žít, nebo ne. Na začátku ale byla vyděšená. Je smířená s tím, že jednou zemře, ale nyní nechce, aby to bylo tak brzy, má trochu strach. Chtěla by něco stihnout, nežít zbytečně. Její zaměstnání jí příliš nepomáhá se s tím srovnat, jelikož se setkává se strachem a bolestí.

Považuje se za věřící, věří v Boha. Momentálně si vyjasňuje, jestli je křesťanka, ale k tomu má nejbližší, i když není praktikující. Věř v cílení

Boha, představuje si ho jako kreativního designéra. Z dalších věcí mezi nebem a zemí jí všechno přijde uvěřitelné, ale nemá o tom představu. Nemá potřebu si něco vysvětlovat. Nepochybuje o tom, že něco existuje.

Neví, co ji přesně ovlivnilo. Vyhledávala duchovní přednášky, také potkala dva důležité lidi, kteří ji přesvědčili tím, že to, co říkali, skutečně žili. Dále také její zážitky. Z její rodiny byla věřící babička, katolička, která ji nechala pokřtít. Její otec k tomu má respekt, ale není praktikující. Její matka se není schopná ztotožnit s církví. Nebyla k víře tedy vedená.

Poslední z žen, Hana (6. 3. 2011) je také věřící. Představy o posmrtné existenci se během jejího života měnily. Věří v energii, která se po smrti dostane do harmonie: „ňáká ta energie z toho člověka, třeba duše, tak že je potom v harmonii.“ To by podle ní mohlo být nebe, ráj. Očistec si představit neumí, ale líbí se jí, že je to spravedlivé. Doufá, že Bůh nemiluje ty nejhorší lidi. Jasnou představu nemá, myslí si, že se o tom nemusí přemýšlet. Žije raději dneškem. Představí si harmonii, nadýchaný obláček.

O smrti příliš nepřemýšlí, ani se jí nebojí. „Prostě to tak je.“ Víc se bojí bolesti a stáří, nemohoucnosti. „Když nic není, tak nic není. Když něco je, tak já se snažím se chovat slušně. A věřím tomu, že kdybych zemřela a byl ňákej život po životě, tak že ta moje vnitřní energie není tak negativní, že by skončila v něčem extra negativním.“

Zemřeli jí prarodiče, ke kterým měla velmi blízký vztah, vychovávali ji. Prožívala to velmi těžce. Babička nejprve ležela v nemocnici. „A já vím, že ona mi to udělala naschvál a že ona čekala a umřela až potom, co jsem jí řekla, že jsem byla přijatá na vejšku.“ Měli církevní pohřeb, který pomáhala zařídit. Pohřeb je podle ní důležitá tradice. Zdá se jí jako hezké rozloučení, s varhany, známým farářem, s celou rodinou. Podle ní je bolest intenzivnější, ale o to kratší dobu trvá. Je to také vzdání úcty zemřelému. Nebyla ale s to jít zemřelou zkontrolovat. S dědečkem se

loučila podobně, ale pohřeb už byl převážně na ní. Místo, aby na něj vzpomínala, musela zařizovat věci okolo jeho smrti. Odchod blízkých oplakala, dodnes se jí chce brečet. Bylo jí smutno, zapálila svíčku a modlila se. Je ráda, že dědeček zemřel v hospici, ne v nemocnici. Musela obvolávat rodinu, z toho jí bylo špatně. Ale říká si, že už se hodně trápil, mluví o vysvobození. Věří, že se teď nemají špatně, buď nejsou nikde, nebo je to pozitivní.

Vyrovnávala se s tím tak, že brečela, vzpomínala. Pomohlo jí, že měla kolem sebe rodinu, přátele, a také jí pomohl pohřeb. Zvláštní se jí ale zdálo, když jí příbuzní říkali, jak je podobná babičce. Vyrovnaní přichází spíš s časem. Zezačátku se nedokázala podívat na jejich fotky.

Je pokřtěná i biřmovaná. Pochází z katolické rodiny, prarodiče ji k víře hodně vedli. Chodila do kostela i na náboženství. Vyzařoval z toho na ni klid, farář byl milý člověk. Nyní jí na katolicismu vadí hlavně církve. Líbí se jí křesťanství jako filosofie: Miluj bližního svého. Lidé z církve jí připadali odměření, ale zná i řádovou sestřičku, jejíž názory se jí líbí a která ji k víře zase trochu „postrčila“.

Věří také na duchy. Má zážitky, kvůli kterým věří na něco mezi nebem a zemí, na energii, pozitivní a negativní. Horoskopům úplně nevěří, nesedí na každého. Ani karty se jí nesplnily. Ale myslí si, že někteří lidé umí manipulovat právě s energií. Věří na telepatii a šestý smysl, na déja-vu ne, to si vysvětluje fyziologicky. Je podle ní důležité rozdávat pozitivní energii. Smrt je pak pro ni smíření. Ovlivnily ji výchova, víra, částečně knihy, televize, rozhovory, internet. Pracuje také se starými lidmi.

Poslední rozhovor proběhl s věřícím mužem Petrem 4. 3. 2012. Dopředu upozorňoval, že: „jako křesťan za moc nestojím“. To je pro dnešní Čechy typické. Je přesvědčený o existenci posmrtného života, ale nepředstavuje si ho tak, jak učí církve, což odkazuje na víru mimo církve

a nedůvěru v církve. Myslí si, že představy církve byly především účelové. V život po životě věří kvůli zážitku z ORL, který zažil ve 13 letech. Omdlel z přetlaku při výplachu dutin. V tomto kolapsovém stavu, který trval přes hodinu, viděl „veliké kolo, které se točilo, a v něm ve výsečích jsem viděl útržky ze svého předchozího života“. Na některé situace si nepamatoval, ale vzpomněl si, když je viděl. Pak uslyšel hlas, který řekl: „Ještě ne“ a kolo se začalo zmenšovat, až z něj zbyl jen světlý bod uprostřed tmy. To by mohla být variace na tunel, o kterém mluví ti, kteří se vrátili z klinické smrti. Poté byl chvíli v něčem šedivém a pak už se přibližoval k městu seshora, jako by letěl. Poznal centrum, řeku, most, vlak, budovu ORL, do které „vletěl“ střechou. Zastavil se v místnosti, kde viděl 4 lidi, kteří se sklánějí nad postavou na dlaždičkách. Když se probрал, sestřička s doktorkou mu potvrdili, že ho z křesla přemístili při ožívání s pomocí dvou mužů z čekárny na zem.

Tento respondent nepovažuje reinkarnaci za nemožnou, ale spíše se myslí, že „po smrti se člověk převede do nějaké jiné formy existence, kterou je s touhle stavbou lidského mozku nemožné pochopit“. Konkrétněji si posmrtný život představuje takto: „určitě beztělesnost, barvy pak ale nejspíš budou vypadat úplně jinak, tu temnotu, co jsem viděl, bych viděl jen jako ochranu mozku, abych se mohl vrátit, pokud bych si pamatoval něco, co by můj mozek nemohl přijmout, jsem si jistý tím, že by mi z toho hráblo“.

Ze svého okolí zažil úmrtí dědy z matčiny strany a babičky z otcovy. V prvním případě byl i na pohřbu, ale radost z toho neměl, měl nepříjemné pocity, že už si s ním nikdy nepopovídá. Jediné pozitivní bylo, že situaci ustála jeho matka. Tyto události se odehrály dlouho po jeho zážitku klinické smrti, takže tím byl ovlivněn a dobře se s tím vypořádal, myslí si, že nebere smrt tak tragicky jako ostatní. „Věřím tomu, že žije dál a má se líp, protože bez těla člověk nemůže mít problémy.“ O smrti nepřemýšlí, to podle něj dělají spíše ti, kteří se jí bojí. Spíše na ni myslí jako na vysvobození.

Věří v Boha – nepřijde mu možné, aby vesmír fungoval jen tak, ale nepředstavuje si ho jako starého pána. Je pokřtěný katolík, ale s církví ve spoustě záležitostí nesouhlasí. Nejbližší má ke křesťanství, prý zřejmě z toho důvodu, že naše společnost je dva tisíce let křesťanská. Tvrdí, že ho v tomto směru rodina neovlivnila, dospěl k tomu sám, protože v době puberty byl ve společnosti křesťanů. Čtyři roky chodil pravidelně do kostela. Věří také na něco mezi nebem a zemí, často má pocit děja-vu, sny, které se vyplní, nebo udělá něco nezvyklého, co se později ukáže jako správné. Dále říká, že jeho matka vykládá karty a ty se nikdy nespletly.

7.2 VYROVNÁVÁNÍ SE SMRTÍ VĚŘÍCÍCH A NEVĚŘÍCÍCH

7.2.1 Představy nevěřících

Moje zjištění byla podobná, jako u Nešporové (2009). Představy nevěřících o posmrtném životě byly různé. Čtyři respondenti na posmrtnou existenci nevěřili, zatímco další dva ano, z nich jeden věří na převtělování duší a druhý na pokračující existenci duše. Ale i ti, kteří uvedli, že na další život nevěří, upřesňovali, že je zatím nikdo nepřesvědčil o opaku: „Takže: ano, nevěřím, ale jak jsem říkala, to nezatracuju“ (Anna), „Nevím. Prostě nikdo mě zatím nepřesvědčil o tom, že by se něco dít mělo. Nikdy jsem nezažila nikoho, že by se převtělil do někoho nebo do něčeho. Takže si myslím, že nic takového neexistuje“ (Eva). Také druhá respondentka nevěří, jelikož studuje lékařství a denně se setkává s fyzickými projevy těla. Nevíra v posmrtný život tedy u nich souvisí s dnešní vědeckou dobou, která nás učí vše si ověřovat, na vše hledat důkazy. Respondent Honza se odvolává na evoluci a vývoj člověka od mikroorganismů. Víra v posmrtný život je podle něj výmysl, protože je člověk tvorem, který si svou konečnost uvědomuje a chce ji

zvrátit. Typická je také nedůvěra v církve. Představy nevěřících jsou utvářeny informacemi, které se k nim dostanou; z nich si tvoří vlastní pohled na problém smrti.

U Kláry se objevila víra v převtělování duší, avšak nejde o klasickou reinkarnaci, neboť nevěří v konečný bod (nirvánu). Její představy se také během hovoru měnily. Nejprve uvedla, že věří v posmrtný život, v převtělování duší, ale později o tom začala pochybovat a ani na konci si nebyla jistá, zda věří, nebo by jen věřit chtěla. Jak sama uvádí, je to proto, že nad problémem začala uvažovat nahlas, a až tehdy jí to začalo připadat nesmyslné. Také odlišně vnímá přání existence dalšího života – pro sebe by ji nechtěla, pro matku ano.

Pavla věří na duši. Také ona nejprve říká, že na další život nevěří, ale dále se vyjadřuje v tom smyslu, že je možné, že duše nějakým způsobem pokračuje, i když třeba ne v nebi. Nevěřící muž (respondent 6) na duši nevěří, posléze o ní však hovoří. To také svědčí o nízké promyšlenosti tématu.

7. 2. 2 Představy věřících

Jako věřící jsem vybrala křesťany, respektive tři katoličky, dva, kteří „věří v Boha“, a jednu protestantku. Také u nich se představy lišily, ale měli je většinou propracovanější. Nevidím však mezi nimi výraznější odlišnosti vázané na denominaci. Ne všichni se drželi oficiální nauky, dochází tedy, jak jsem předpokládala, k „náboženskému kutilství“ (bricolage, skládání představ z různých částí náboženství, filosofii, knih). Lidé si vybírají z různých konceptů, ke kterým se dostanou četbou, z přednášek, z rozhovorů či z médií ty části, které se jim líbí a hodí do jejich představ. Spojují se tak například principy křesťanství, buddhismu či víra v duchy. Míša věřila zároveň na křesťanské nebe a peklo a

zároveň na tunel, jak ho popisuje Moody (1999). Lucie věřila na Boha i opakování životů. Hana se považuje za katoličku, ale věří i na duchy a energii místo duše a ráj si představuje jako harmonii. Respondenti tak nebyli konzistentní s náboženstvím, ke kterému se hlásili – křesťanství. U dvou osob byla konzistence silná, zatímco u ostatních se objevovaly prvky, které oficiální doktrína neobsahuje, či se s ní dokonce vylučuje. Petr sám zažil klinickou smrt, takže jeho představy jsou formovány tímto beztělesným prožitkem. Katka – protestantka - navíc nebyla spokojena s tím, že oficiální nauka vylučuje z nebe ty, kteří nevěří v trojjediného Boha.

Několikrát jsem narazila na to, že člověk, který je odmala veden k víře, si k ní vybuduje vztah. S křesťanskou vírou jde pak často ruku v ruce víra v posmrtné životy. Nesečkala jsem se s věřícím člověkem, který by na ně nevěřil. Roli může hrát i věk, kdy se člověk k víře dostane. Zdá se, že v pozdějším věku je hledání těžší, zatímco člověk z věřící rodiny vedený k víře od narození ji bere jako samozřejmost (ale nemusí to tak být, jak potvrzuje poslední respondent).

7. 2. 3 Přístupy ke smrti

Tab. 4: Přehled odpovědí respondentů

Respondent	víra v posmrtný život	strach ze smrti	vypořádání pláč; byl nemocný	Vlivy rodina, výchova, knihy	jiná víra
Anna	nepopírá, ale nevěří	Ne			v člověka energie; mezi nebem a zemí
Petra	Nevěří	ne, spíše strach o druhé	čas; přirozený koloběh	rodina, studium rodina, výchova,	mezi nebem a zemí, duchové pozitivní energie, telepatie
Klára	převtělování duší	ne; z pomalé, dlouhé, bolestivé; o druhé	potlačení; je to lepší	četba, zkušenosti rodina, výchova, zkušenosti	déja-vu, měsíční znamení
Eva	Nevěří	ne	vyhýbání, zapomenout	zkušenosti, přátelé, horoskopy	V mimozemšťany
Pavla	věří na duši	ne; z umírání; o druhé	s rodinou	Rodina, zkušenosti	
Honza	Nevěří	Z pomalé a bolestivé	Pláč, okolí, čas		
Katka	ráj ideální pro každého	ne; ze stáří	vzpomínání, pohřeb	škola rodina, výchova, literatura	Ne
Radka	nebe, peklo, očistec	ne; ne teď ne; z bolesti; o rodinu	rodina a okolí, víra		Ne
Míša	nebe, peklo		modlitby	Moody zkušenosti, přednášky rodina, výchova	Ne mezi nebem a zemí
Lucie	opakování životů	trochu; ne teď	šok; informace	zkušenosti, četba	
Hana	Harmonie	ne; bolesti, stáří	pohřeb, pláč, modlitby, čas	Zkušenost, přátelé	energie; duchové
Petr	Jiná existence	Ne	Díky klinické smrti		Karty, déja-vu

Představy o posmrtném životě jsou u každého odlišné. Souvisí to s velkým výběrem alternativních přístupů ke smrti. Ani ve dvou případech se neshodovaly, což jsme očekávali. Někdo nemá žádnou představu, jelikož ani v nic nevěří, jiný ji má jen mlhavou. V několika případech měl informant dobře promyšleno, jak podle něj vypadá posmrtná existence (např. respondentka 7). Déle se o tématu bavili věřící lidé než nevěřící. Jak už jsem zmínila, je to dáno zejména tím, že jim jejich víra dává konkrétní a barvitě představy o tom, co se bude dít po smrti, na rozdíl od nevěřících, kteří představy nemají tak podložené a ani promyšlené (např. třetí žena mění své názory během rozhovoru). Nikdo ale možnost života po životě zcela nezavrhl, pouze někteří o tom nebyli přesvědčeni, protože například neměli pro toto tvrzení dostatek důkazů.

Představy jsou ovlivněny mimo jiné tím, kde se daný člověk pohybuje. Záleží na rodině, výchově, dále na zaměstnání či zálibách. Druhá respondentka, studující lékařství, nevěří v další existenci, jelikož se dennodenně setkává s tím, že tělo je jen fyziologický stroj. Naopak sociální pracovnice z domova důchodců či studentka psychologie věří, že po smrti něco následuje (a naopak odkazuje na to, že tělo není jen fyziologický stroj, protože vše nejde operovat či léčit léky). Formování probíhá také skrze vlastní zkušenosti – prožitek klinické smrti, *dèja-vu*.

Naopak u nevěřících, ale i u věřících bylo několikrát zmíněno, že nedůvěřují církvi. Někdy se proti institucionalizované víře snažili přímo vymezit. Typické bylo také to, že informanti prohlašovali, že žijí přítomností. To zřejmě souvisí s dobou a s jejich věkem, jelikož dnešní doba je uspěchaná a mladí lidé mají jiné starosti, než je daleká budoucnost smrti.

V jednom případě se dokonce stalo, že žena svůj názor během rozhovoru změnila. Nejprve popsala svou představu, později ji zpochybnila, protože o tom začala přemýšlet, až když to pronesla nahlas.

Ani na konci neměla zcela jasnou představu. To může být dáno tím, že o problematice zatím příliš nepřemýšlela. Je zřejmě ovlivněna četbou či médii, ale ve skutečnosti v posmrtný život nevěří. Podobně jeden z respondentů uvedl, že nevěří na existenci duše, posléze o ní však hovořil. Zjistila jsem také, že to, co si lidé myslí, že následuje po smrti, se nemusí shodovat s tím, jak vnímají konkrétní smrt blízké osoby či svou vlastní. Je to zřejmě dáno tím, že téma nemají zcela promyšleno (viz třetí respondentka, která uvažuje o posmrtném životě pro matku, ale nepřeje si jej pro sebe či otce).

Techniky vyrovnávání se jsou podobné mezi věřícími i nevěřícími. Velmi záleží na věku respondenta v době úmrtí blízkého a na vztahu, který k zemřelému měl, což někdy informanti sami explicitně zmiňovali. V první fázi přichází smutek, pláč, případně šok. V další fázi pak dochází k postupnému přijímání situace a vysvětlování toho, co se stalo. U starších příbuzných je typické doufání, že to pro ně bylo vysvobození, protože byli nemocní. U mladších pomáhá konstatování, že už zde vykonali, co vykonat měli. Lítost však většinou přetrvává stále, i když někdy ji zmírňuje víra v další shledání se s danou osobou. Pomáhá zejména čas a dále soucit okolí. Liší se pak především v tom, že věřící lidé se například modlí za zesnulého. Ale i u nevěřícího můžeme najít rozmlouvání se zemřelým. Často je zmiňován čas jako lék. V jednom případě se jako technika vyrovnávání objevuje i alkohol. Ten je obecně bližší mužům než ženám, navíc to byl případ úmrtí rodičů v mladém věku. Dalším pomocníkem může být vlastní zkušenost (klinická smrt).

Se smrtelností byli všichni respondenti, zdá se, smířeni. Nestalo se, že by některý z nich měl panickou hrůzu ze smrti. Berou ji jako něco daného. „Takže to samozřejmě беру, že to tak je“ (respondentka 1). „Ne, nebojím se. Víím, že to tak bude“ (respondentka 2). Spíše se obávají nemocí, stáří, bolesti. Také se obávají smrti svých nejbližších, což někdy označili jako sebelítost. Pohřeb nevnímají všichni stejně. Někteří

respondenti ho ocenili, jiní si jeho důležitost začali uvědomovat až později a další ho odmítají. Objevuje se víra v energie, která vystřídává představu duše. Dále se vyskytuje nedůvěra v horoskopy v časopisech. U věštců pak záleží na tom, zda mají skutečné schopnosti a nejde jen o podvodníky. Někteří připouštěli možnost, že existuje něco mezi nebem a zemí. Horoskopy či karty mohou podle nich předpovídat budoucnost, ale hodně to záleží na osobě, která činnost vykonává.

Strach ze smrti neměli, spíše se obávali samoty a nemocí spojených se stářím. Respondenti často zmiňovali, že o smrti moc nepřemýšlejí. To je zřejmě dáno mimo jiné jejich věkem a vlivy ve společnosti.

Co se týče konzistence víry konkrétní osoby a oficiální církevní doktríny, kterou jsem zkoumala mezi těmi, kteří se prohlásili za věřící, pak u dvou osob byla konzistence silná, zatímco u ostatních se objevovaly prvky, které oficiální doktrína neobsahuje, či se s ní dokonce vylučuje. To je typické pro dnešní dobu, kdy dochází v rámci individualizace ke skládání prvků z různých náboženství či filosofii. Jedné z respondentek (č. 6) vadilo, že podle nauky přijdou do nebe jen ti, kteří věří v trojjediného Boha. Tato respondentka byla zároveň protestantkou, ale její výpověď se výrazně nelišila od výpovědi ostatních věřících – katolíků.

8 ZÁVĚR

Můj výzkum byl kvalitativního rázu, takže nemohu zobecňovat na celou populaci. Spíše mi šlo o to zjistit detailně, jak se dnes konkrétní mladí lidé v české společnosti dívají na smrt, jaké mají představy o posmrtném životě a zejména to, jak se vypořádávají se smrtí blízkých

osob i svou vlastní. Zajímalo mě, zda se liší přístupy ke smrti mezi věřícími a nevěřícími a zda jsou věřící konzistentní s oficiální naukou.

Z výpovědí respondentů je patrné, že se smrti nebojí. To je zřejmě dáno i tím, jak jsou mladí a jak málo mají zkušeností se smrtí blízkých osob. To se může časem změnit. Přesto se zdá, že berou smrt jako přirozenou součást života, a jsou s ní tedy smířeni. Obávají se spíše stáří, bolesti či samoty. Zmiňovali také to, že žijí přítomností, což může souviset s jejich věkem i dnešní dobou.

Všichni věřící zároveň věřili i v existenci života po smrti. To je zřejmě z důvodu malého vzorku respondentů, jelikož z kvantitativních šetření, jako je ISSP, je zřejmé, že z věřících lidí asi jen polovina věří v posmrtné bytí. Mezi nevěřícími se však vyskytovaly názory, které svědčily o tom, že si nejsou jisti či že nepopírají další existenci.

Představy o tom, co následuje po smrti, se různily. To se dalo očekávat vzhledem k mnohosti různých variant, ze kterých si dnešní mladý člověk může vybírat. Někdo nevěří v žádné pokračování, jiný má jen mlhavou představu a další ji má dobře promyšlenou. Někteří respondenti nehledě na víru či nevíru věřili v duši či energii, která může přetrvávat smrt těla. Může odejít do krásného místa, do nebe, nebo se (pak) může převtělit. Představy jsou ovlivněny zejména výchovou, lidmi z okolí, literaturou či médií. Kromě toho respondenti zmiňovali to, že existuje něco mezi nebem a zemí. Pokud věří horoskopům, pak ne těm z časopisů či internetu. Také nezavrhují schopnosti věštců, ale záleží na dané osobě.

Navzdory odlišnostem bych však chtěla vyzdvihnout i jisté podobnosti. Věřící, stejně jako nevěřící, zcela neodmítali existenci posmrtného života, pouze ve dvou případech si tím nebyli pro nedostatek důkazů jisti. Podobnost vidím také v nepromyšlenosti tématu a mixování představ z odlišných zdrojů. Tento výzkum potvrdil, že dochází k synkrezí

různých náboženských konceptů typu New Age. Lidé si skládají představy z různých náboženství podle toho, co se jim líbí, takže jeden člověk může věřit v nebe a zároveň v převtělování duší.

Víra konkrétního věřícího nebyla většinou zcela konzistentní s oficiální naukou církve. Zjistila jsem dále jistý rozkol v tom, co jedinci řeknou na začátku výpovědi, a tím, když si to nahlas promýšlejí. To svědčí o nízké promyšlenosti tématu a o ovlivnění četbou a médií.

Podívejme se dále na techniky vyrovnávání se se smrtí blízkých osob či svou vlastní. Tyto techniky se u všech respondentů podobají, jde o prvotní reakci, kterou může být smutek, pláč a postupné smíření se. Také pomáhal soucit okolí. Významnou úlohu hraje čas. Lítost však přetrvává u respondentů až do současnosti. U věřících pomáhá navíc možnost modlení se za zesnulého. Pro vyrovnání je důležité, zda byl člověk starý a nemocný. Zde pomáhá myšlenka, že se teď má lépe. Mohlo to pomoci jemu, nebo jeho okolí. U mladších naopak může pomoci přesvědčení, že už tu vykonal, co měl. Dále velmi záleží na vztahu, který jedinec se zemřelým měl. Čím silnější a lepší byl mezi nimi vztah, tím hůře to člověk prožívá. V neposlední řadě hraje roli i to, jak starý byl jedinec v době smrti blízkého. Pokud byl velmi mladý, situace se ho tolik nedotýkala - děti často nejsou přizvány k pohřbu, zatímco čím je člověk starší, tím více si uvědomuje závažnost situace. Také hraje roli, zda už jedinec má zkušenost s odchodem někoho blízkého, nebo jej zažívá poprvé. Pohřeb jako takový není vnímán jednoznačně u všech jako pozitivní. Tento přechodový rituál vnímají někteří jako důležitý, jiní by se bez něj obešli. V jednom případě byl technikou vyrovnání se i alkohol.

Víra v život po životě se tedy z české společnosti ještě nevytratila. I ti, kteří nevěřili, že by mohlo něco následovat, tuto možnost zcela nevylučovali. Spíše potřebují více důkazů, aby o tom mohli přemýšlet.

Otázka je, co se s touto vírou stane dále, s postupem oslabování církví a technologizace našeho světa.

Výsledky mohou být ovlivněny výběrem. Zaměřila jsem se na mé známé, vrstevníky, většinou vysokoškolské studenty. U nich se dá předpokládat, že budou např. více číst či více přemýšlet o problematice. I z tohoto důvodu nemohu výsledky zobecňovat.

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Ariès, Philippe. 2000a. *Dějiny smrti. Díl I., Doba ležících*. Praha: Argo.

Ariès, Philippe. 2000b. *Dějiny smrti. Díl II., Zdivočelá smrt*. Praha: Argo.

Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.

Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k nové moderně*. Praha: SLON.

Berger, Peter L. 1999. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington: Ethics and Public Policy Center.

Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Denzin, Norman K., Yvonna S. Lincoln. 2005. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Durkheim, Émile. 2002. *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh.
- Giddens, Anthony. 2010. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Glaser, G. Barney a Anselm L. Strauss. 1965. *Awareness of dying*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Gennep, Arnold Van. 1997. *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- Hamplová, Dana. 2000. „Šetření ISSP 1998 – Náboženství.“ *Sociologický časopis* 36 (4): 431-440.
- Hamplová, Dana. 2008. „Čemu Češi věří: dimenze soudobé religiozity.“ *Sociologický časopis* 44 (4): 703-723.
- Kalvach, Zdeněk. 2006. *Stáří*. Praha: Galén.
- Kováč, Milan, Attila Kováče a Tatina Podolinská. 2005. *Cesty na druhý svět*. Bratislava: Katedra porovnávací religionistiky FiF UK v Bratislave.
- Kremer, Jacob. 1995. *Budoucnost zemřelých*. Praha: Vyšehrad.
- Le Goff, Jacques. 2003. *Zrození očištěnce*. Praha: Vyšehrad.
- Lužný, Dušan a Zdeněk R. Nešpor. 2008. *Náboženství v menšině: religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern.
- Ma'súmiánová, Farnáz. 1996. *Život po smrti v učení světových náboženství*. Brno: Jota.
- Moody, Raymond A., jr. 1991. 1. *Život po životě*. 2. *Úvahy o životě po životě*. 3. *Světlo po životě*. Praha: Odeon.

Navrátilová, Alexandra. 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.

Nešpor, Zdeněk. 2010. *Příliš slábi ve víře*. Praha: Kalich.

Nešpor, Zdeněk a Dušan Lužný. 2007. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál.

Nešporová, Olga. 1997. „Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století.“ In: Prečan, Vilém a Derek Paton. *Soudobé dějiny*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Nešporová, Olga. 2009. „Smrt jako konec nebo začátek.“ *Lidé města* 11 (3): 463-491.

Pavlincová, Helena a Břetislav Horyna. 2003. *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc: Olomouc.

Přidalová, Marie. 1998. „Proč je moderní smrt tabu?“ *Sociologický časopis* 34: 347-361.

Rabušic, Ladislav. 1995. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita.

Spousta, Jan. 1999. *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova univerzita.

Václavík, David. 2010. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.

Vallon, Jacqueline. 1993. *Kniha o náboženstvích*. Praha: Albatros.

Virt, Gunter. 2000. *Žít až do konce*. Praha: Vyšehrad.

Wass, H. 1979. *Dying: Facing the Facts*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation.

<http://www.biblenet.cz/> (12.4.2011)

<http://katechismus.cz/> (12.4.2011)

10 RESUMÉ

In this paper I used to show how young believers and nonbelievers in Czech Republic look on death. I especially focused on ideas about life after death and also modes to cope with death. I made a qualitative research by form of semi-structured interview. It was ten interviews with individuals at age 20 to 30 choosed by social nets.

The goal was to outline diverse views of death by individuals who differ by subjective feeling of believe. The subject was particularly the difference in view of self-mortality, extent of concern of this problematic, mechanisms to cope with it. Then it was explore whether a believer is consistent with official doctrine or if he is only inspirated by that and interpret it by his own way.

So I find that there is still a belief in life after death in Czech Republic. Respondents doesn't fear of death but oldness or pain or loneliness. Ideas are effected by family, vicinity, media, literature, and experiences.

Nonbelievers have smaller ideas about it. Somebody is not sure life after death existence. They sometimes have some view, sometimes have not and sometimes think that there is nothing after death. Someone believes in reincarnation. They give together different elements of different religion. When someone dead they feel sad and then they took it. It's important if the person was old, what was the relation and how old was respondent. Time also helps. In one case there was alcohol to help forget.

Believers not only use official doctrine. They all believe in life after death. Believers sometimes mixed concepts of different religions. Technics are the same as at nonbelievers. They have advantage because of they can pray for people they lost, their belief helps them. Another help can be experiences, for example clinical death.

It can't be generalised to all population because it was qualitative research.